

Explaining the Sustainability Dilemma in Rural Communities of Iran

(Case Study: Lavasan-e Bozorg Village, Lavasanat District)

Moosa Anbari (correspondent author)

Professor of Development Sociology, Department of Social Development, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran (anbari@ut.ac.ir)

Marjan Khaksari Renani

PhD Candidate in Social Development, Department of Social Development, Faculty of Social Science, University of Tehran, Tehran, Iran (margan.khaksari@ut.ac.ir)

Abstract

Sustainable development in Iran's rural areas faces significant challenges, including rural-to-urban migration and influx of new, non-productive residents; agricultural mismanagement and land-use change; environmental degradation resulting from development projects; and a shift in rural governance from participatory, endogenous models to that are state-centered and exogenous ones. This study elucidates the sustainability dilemma in Lavasan-e Bozorg village through a qualitative, field-based methodology, utilizing in-depth interviews, field observation, and documentary analysis. Data from 31 exploratory interviews with officials, informants, and locals (selected via purposive sampling) were coded and analyzed. Based on the findings and the frequency of recurring categories in the interviews, sustainability was prioritized and classified into six principal domains: "Demographic"; "Economic-livelihood"; "Managerial-Governance"; "Social"; "Environmental"; and "Cultural". These domains exist in a dynamic, reciprocal relationship, alternately acting as both cause and effect. Within this system, the twin factors of "proximity to the capital" and "water security" are of paramount. While adjacency to Tehran presents developmental opportunities, it is offset by the capital's demand for potable water, environmental constraints, and rampant land speculation, collectively undermining the village's productive and livelihood base. The study concludes that the village is trapped in a state of "ambiguity and a vicious cycle of unsustainability". A resolution necessitates a paradigmatic shift toward locally grounded, participatory, and multidimensional development, emphasizing livelihood diversification, strengthening effective multi-level governance, and integrated natural resource management.

Keywords: Social sustainability, Rural sustainability dilemma, Rural community development, New rural development paradigm, Lavasan-e Bozorg.

Social Problems of Iran, Vol. 16, No. 4, Winter 2026

Received: 11/09/2025 Accepted: 30/10/2025 Pages 131-170

2476-695X© The Author(s). Published by Kharazmi University

ISSN: 2476-6933

Extended Abstract

1. Introduction

Sustainable development in Iran's rural areas faces significant challenges, including rural-to-urban migration and influx of new, non-productive residents; agricultural mismanagement and land-use change; environmental degradation resulting from development projects; and a shift in rural governance from participatory, endogenous models to that are state-centered and exogenous ones. At present, the rural economy of the country is confronted with structural weaknesses in the formation of large-scale agricultural, industrial, and service enterprises, as well as an inability to effectively promote self-employment. Moreover, certain forms of reverse migration to rural areas have led to a reconfiguration of power resources in these regions - from land ownership toward land speculation and the accumulation of liquidity - along with a gradual transformation of the dominant function of villages from production - oriented spaces to consumption - oriented and leisure - based residential settlements. Consequently, many villages are increasingly used as environmentally and locationally advantageous settlements for temporary residence, recreation, or retirement. A clear manifestation of this phenomenon can be observed in the characteristics of the case study village of this research, *Lavasan-e Bozorg*. In this village, dissatisfaction expressed by both local authorities and residents regarding development-related changes and projects indicates that development and development plans have not necessarily produced beneficial or satisfactory outcomes for everyone; in some cases, they have even challenged social stability and the quality of life of the local population. Project-oriented and economy-centered approaches adopted by development agents and implementers have resulted in the sacrifice of the *structural identity* of villages in favor of projects and development schemes, to the extent that only the name of the settlement remains visible, while its residents, rituals, and self-sufficiency are obscured. Change and transformation are legitimate only when centered on people and local identity, as development lacking public participation and social support cannot be sustainable. In this context, the social dimension of sustainable development gains particular importance. Accordingly, the present study seeks to explore the factors contributing to population instability and other forms of social unsustainability in this village, with an emphasis on indicators of livelihood, environmental, interactive-participatory, and managerial sustainability.

2. Methodology

This study aims to analyze social sustainability in rural areas through a

qualitative and documentary approach, based on fieldwork and the conduct of more than 30 in-depth individual and group interviews with officials, informants, and locals. Participants were selected using purposive sampling while ensuring proportional representation of occupations and social positions. The main axes of the interviews and data collection focused on rural development and the sustainability or unsustainability of the village and its dimensions (livelihood, demographic, social, environmental, and managerial). The data were analyzed using NVivo software through the thematic analysis method.

3. Findings

Based on observations, empirical data, and the frequency of categories identified in the interviews, sustainability was prioritized and classified into six main domains: “Demographic”; “Economic–livelihood”; “Managerial–Governance”; “Social”; “Environmental”; and “Cultural”. These domains exist in a dynamic, reciprocal relationship, alternately acting as both cause and effect. These domains interact with one another in a reciprocal causal relationship. Within this system, the twin factors of “proximity to the capital” and “water security” play a particularly significant role in the analysis of development and sustainability in the studied village. While adjacency to Tehran has created potential capacities for rural development, constraints such as the necessity of ensuring the capital’s drinking water supply, environmental limitations, and the expansion of land speculation have weakened the productive and livelihood functions of the village. The existing governance system has not only failed to mitigate structural conflicts but has itself become a key factor in intensifying the cycle of unsustainability. Governance in this area faces three fundamental challenges: centralization, lack of local institutional capacity, and the absence of an integrated development vision. Centralization has led to fragmented and uncoordinated sectoral policies. Specifically, decisions regarding the environmental buffer zone of the Jajrud River are made by central authorities without local community participation, while the implementation of essential infrastructure projects, such as the sewage network, has been delayed. This lack of coordination among governmental institutions and local bodies has resulted in the absence of a clearly accountable institution for regional needs. The demographic structure of the village is also experiencing an unsustainable trend. One of the most significant challenges in this domain is the decline of the indigenous population and the migration of young people to urban areas due to limited employment opportunities, inadequate educational and healthcare services, and insufficient incentives for long-term settlement.

4. Conclusion

The final conclusion is that *Lavasan-e Bozorg* is experiencing an ambiguous and contradictory state of development. Rural development in this area is simultaneously shaped by the leisure needs and lifestyle preferences of urban residents of the capital on the one hand, and by Tehran's water security concerns - particularly those related to the Latian Dam - on the other. The influence of these relatively external factors on the internal conditions of the village has led to the emergence of an ambiguous definition of sustainability, such that the demands of rural residents and the challenges they face have formed a vicious cycle that impedes the resolution of rural problems and the achievement of sustainable development in terms of population stability, livelihoods, environmental protection, and participation.

In effect, the issue of development sustainability in the village has become a "structural problem". That is, its roots are not confined to a single domain such as the economy, governance, or the environment; rather, it is the outcome of the interaction of a complex set of social and economic factors. This structural problem cannot be resolved in the short term and instead requires planning across medium- and long-term horizons, accompanied by a shift in approach toward participatory, locally based, and multi-level development (state, regional, and neighborhood levels), with an emphasis on livelihood diversification, the strengthening of effective participatory governance, and the integrated management of natural resources.

To understand the realities of rural areas in Iran, it is necessary to move beyond a state-led, single-dimensional perspective on development and to pay attention to the multiple dimensions of governance and sustainability. The experience of *Lavasan-e Bozorg* clearly demonstrates that physical and service-oriented development without strengthening social capital, cultural cohesion, and public participation does not meet the expectations of local residents. Sustainable development should therefore be pursued through livelihood diversification and the reinforcement of a resilient local economy, the maintenance of demographic balance and the creation of conditions for youth retention, the reform of local governance structures, and the enhancement of institutional coordination, in order to achieve a desirable spectrum of sustainability.

Keywords: Social sustainability, Rural sustainability dilemma, Rural community development, New rural development paradigm, Lavasan-e Bozorg.

واکاوی مسئله پایداری اجتماعات روستایی در ایران (مورد مطالعه: روستای لواسان بزرگ از بخش لواسانات)

موسی عنبری^۱ مرجان خاکساری رنایی^۲

چکیده

پایداری توسعه در روستاهای ایران، به دلایل متعددی مانند مهاجرت روستاییان به شهرها و جذب ساکنان جدید و غیرمولد، بهره‌برداری نامناسب از کشاورزی و تغییر کاربری زمین‌ها، تخریب محیط‌زیست در اثر طرح‌های توسعه‌ای و تغییر برنامه‌های مدیریت روستایی از مشارکت محوری و درون‌زایی به دولت‌محوری و برون‌زایی، به یک مسئله تبدیل شده است. مقاله حاضر با هدف تحلیل مسئله پایداری در روستای لواسان بزرگ با رویکرد کیفی و مبتنی بر ورود به میدان و انجام مصاحبه‌های عمیق انجام شده است. داده‌ها از طریق ۳۱ مصاحبه اکتشافی با مسئولین، مطلعین و مردم محلی (با شیوه هدفمند و رعایت تناسب شغل و جایگاه اجتماعی)، به همراه مشاهده میدانی و بررسی اسناد، جمع‌آوری گردید. بر اساس یافته‌ها و فراوانی تکرار مقولات در مصاحبه‌ها، پایداری در شش عرصه اصلی «جمعیتی»، «اقتصادی-معیشتی»، «مدیریتی-حاکمیتی»، «اجتماعی»، «زیست محیطی» و «فرهنگی» اولویت‌بندی و دسته‌بندی شد. این عرصه‌ها در تعامل دوطرفه با یکدیگر نقش علت و معلولی جایگزین دارند، اما در این میان مفهوم «نزدیکی به پایتخت» و «امنیت آب» در تحلیل سطح توسعه و پایداری آن در روستای مورد مطالعه، اولویت دارند. هم‌جواری با تهران ظرفیت‌های بالقوه‌ای برای توسعه روستا فراهم می‌آورد، اما عواملی مانند ضرورت تأمین آب شرب پایتخت، محدودیت‌های زیست محیطی و گسترش سوداگری زمین، نقش تولیدی و معیشتی روستا را تضعیف کرده است. نتیجه‌گیری نهایی بیانگر قرارگیری روستا در وضعیت «ابهام و چرخه معیوب ناپایداری» است. دست‌یابی به پایداری واقعی در گرو تغییر رویکرد به سمت توسعه محلی، مشارکتی و چندبُعدی با تأکید بر تنوع‌بخشی معیشت، تقویت حکمرانی شایسته چندسطحی و مدیریت یکپارچه منابع طبیعی خواهد بود. کلیدواژگان: پایداری اجتماعی، مسئله پایداری روستایی، توسعه اجتماعات روستایی، پارادایم نوین توسعه روستایی، لواسان بزرگ.

۱. استاد جامعه‌شناسی توسعه، گروه توسعه اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران (noisnnde@ut.ac.ir) (anbari@ut.ac.ir)

۲. دانشجوی دکتری توسعه اجتماعی، گروه توسعه اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران (Marjan.khaksari@ut.ac.ir)

۱. مقدمه و بیان مسئله

مفهوم پایداری در کنار مقولاتی مانند تاب‌آوری، حکمرانی خوب و توسعه مشارکتی، بر محوریت جوامع و توسعه محلی و برجسته‌کردن جایگاه مردم در فرآیند توسعه تأکید دارد. رویکردهای متقدم توسعه اگرچه در افزایش رشد اقتصادی دستاوردهای موفق داشته‌اند، اما در ابعاد زیست‌محیطی، اجتماعی و مشارکت مردمی چندان موفق نبوده‌اند. دلیل این ناکامی را می‌توان ناشی از رویکرد تک‌بعدی و اقتصادمحور و کم‌توجهی به سایر ابعاد توسعه دانست. در دوره‌ای بر جنبه زیست‌محیطی پایداری تأکید می‌شد اما با توجه به مسائل اجتماعی و فرهنگی ایجادشده، روشن شد که «توسعه پایدار»، صرفاً تنظیم و ساماندهی تعامل انسان با محیط نیست، بلکه از تعامل اجتماعی انسان با انسان دیگر و ذوب افق‌های متمایز و متخاصم در فرهنگ‌های مختلف نیز بحث می‌کند.

«پایداری اجتماعی» به عنوان یکی از ارکان اصلی توسعه پایدار، با اصول و حوزه‌های سنتی رویکردهای اجتماعی از جمله «سلامتی» و «عدالت» و نیز با مسائل مربوط به «مشارکت»، «نیازها»، «سرمایه اجتماعی»، «اقتصاد»، «محیط زیست» و اخیراً با مفاهیمی مانند «شادزیستی»، «کیفیت زندگی» و «تاب‌آوری» پیوند خورده است (عنبری، ۱۳۹۹؛ گل‌انثنیو، ۲۰۱۱). در زمینه توسعه روستایی، این مفهوم عمدتاً با عواملی مانند «جمعیت»، «معیشت»، «محیط زیست»، «تعامل و مشارکت»، «مدیریت» و مواردی از این دست مرتبط است و بر بومی‌سازی و محلی‌بودن راهبردها تأکید دارد. هدف این مفهوم در مناطق روستایی، دست‌یابی به سطح مطلوبی از رضایت اجتماعی و حیاتی سالم از رهگذر پاسخگویی به نیازهای پایه و آرمان‌های فرهنگی جامعه روستایی است.

وضعیت کنونی مناطق روستایی در بسیاری از نقاط جهان حاکی از نواقص و کم‌کارآمدی سیاست‌های پیشین توسعه در پاسخگویی به نیازهای ساکنان روستایی است. این موضوع به وضوح در جوامع روستایی ایران دیده می‌شود. در سال‌های اخیر در ادبیات توسعه کشور بیش از گذشته به مسئله توسعه پایدار روستایی توجه شده، اما همچنان چارچوب روشن و مشخصی برای تحقق پایداری، به‌ویژه پایداری اجتماعی، در روستاهای کشور تعریف نشده است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که رویکردهای برنامه‌ریزی در کشور کماکان از بالا به پایین بوده و به تعبیر اطهاری (۱۳۹۹) تناقض‌هایی مانند افزایش سطح زیر کشت و اشتغال کشاورزی در کنار کاهش بهره‌وری تولیدات کشاورزی و پایین‌ماندن درآمد، افزایش تمایل به تغییر

کاربری زمین‌های کشاورزی، بهره‌برداری بی‌ضابطه از مشاعات (آب، مراتع و...) و وارد آمدن آسیب‌های شدید و جبران‌ناپذیر به کشاورزی و محیط‌زیست و تشدید آسیب‌پذیری در برابر پدیده‌های طبیعی ناشی از نابودی مراتع و جنگل‌ها را به وجود آورده است.

به‌طورکلی پایداری توسعه در روستاهای ایران به چند دلیل به یک مسئله تبدیل شده است: اول، بهره‌برداری نامناسب از کشاورزی و تغییر کاربری زمین‌ها؛ دوم، تخریب محیط‌زیست روستایی، آلودگی ناشی از طرح‌ها و پروژه‌های توسعه و گاهی ورود گردشگران و تغییر اقلیم (ناشی از قطع درختان، جنگل‌زدایی، استراحت ندادن به زمین، فرسایش خاک و شورشدن آن)؛ سوم، مهاجرت روستاییان به شهرها (که مسئله ازجاکندگی روستاییان را در پی دارد) و جذب ساکنان جدید غیرکشاورز و غیرمولد با هدف تفریح و ایجاد خانه‌های دوم در روستاها (که خود باعث ناهماهنگی و عدم انسجام میان قشرها و نظام طبقاتی روستایی می‌شود)؛ چهارم، به‌هم‌ریختگی برنامه‌های مدیریت روستایی از مردم‌محوری، مشارکت‌محوری و درون‌زایی به دولت‌محوری و برون‌زایی.

ریشه و نقطه آغازین تصمیم‌گیری‌ها و برنامه‌ریزی‌های محلی باید مردم باشند. تجربه نشان داده است مدیریت دستوری، خدمات‌رسانی به روستاییان را ناکارآمد می‌کند. نکته قابل‌توجه این است که روستاهای نزدیک به پایتخت، بیشتر مستعد چنین مسائلی هستند و جای خالی این دست تحقیقات در ادبیات پژوهشی کشور دیده می‌شود. برای مطالعه مسائل بالا در بافت روستاهای ایران، این تحقیق بر روستای لواسان بزرگ از بخش لواسانات شهرستان شمیرانات، یکی از روستاهای نزدیک به پایتخت، متمرکز شده است. مصاحبه‌های اکتشافی و اولیه محققان، دهستان لواسان بزرگ را با کاستی‌های فراوانی در زمینه توسعه‌یافتگی، ازجمله کمبود شغل، ضعف سیستم مدیریتی، تغییر کاربری زمین، ناکارآمدی خدمات‌رسانی و ناپایداری جمعیتی نشان می‌دهد.

بااین‌حال، براساس گفته‌های مسئولان محلی و مشاهدات میدانی، روستای لواسان بزرگ (مرکز این دهستان) در دهه‌های اخیر، روند نزولی محسوس‌تری را از نظر توسعه‌یافتگی داشته است. ساکنان منطقه از کمبود امکانات معیشتی، بهداشتی، آموزشی، مسیر ارتباطی و... که امکانات اولیه برای توسعه و رفاه انسانی هستند، ابراز نارضایتی و شرایط توسعه‌یافتگی را نامناسب ارزیابی می‌کنند. ناخرسندی مسئولین و مردم محلی از تغییرات و طرح‌های توسعه‌ای بیانگر آن است که طرح‌های توسعه‌ای در کنار امکانات و تحولات ایجادشده، ثبات و کیفیت زندگی آن‌ها را به چالش کشیده است.

برای مثال پروژه «مساکن مهر پردیس» در ۳۵ کیلومتری شمال شرق تهران و به عنوان عوامل مهم ناپایایی جمعیتی و مهاجرت از این منطقه معرفی می شود. پژوهش حاضر قصد دارد عوامل ناپایداری جمعیت و آشکال دیگر ناپایداری اجتماعی را با تأکید بر شاخص پایداری معیشتی، زیست محیطی، تعاملی - مشارکتی و مدیریتی، در این روستا مورد کاوش قرار دهد. پرسش اصلی این است که وضعیت ابعاد پایداری در روستای مورد نظر چگونه است و چه شرایطی در شکل گیری ناپایداری ها و مسیر دستیابی به توسعه پایدار در این روستا نقش دارند؟

۲. چارچوب مفهومی

توسعه در ابتدا بیشتر معادل رشد اقتصادی و افزایش تولید ملی در نظر گرفته می شد (روسو، ۱۹۶۰؛ تودارو و اسمیت، ۲۰۱۱).^۱ الگوی رشد اقتصادی مبتنی بر صنعتی شدن که تقلیدی از تجربه توسعه اقتصادی غرب بوده، وعده های اصلی توسعه از جمله کاهش فقر و بیکاری، بهبود آموزش و بهداشت و دستیابی به آزادی را محقق نکرده است، بلکه گاهی آن ها را، به ویژه در کشورهای در حال توسعه، تشدید کرده و خطرات زیست محیطی و آلودگی را نیز به آن ها افزوده است. به همین دلیل، «از اوایل دهه ۱۹۷۰ عبارت هایی نظیر «کیفیت زندگی»، «توسعه اجتماعی»، «توسعه مشارکتی»، «توسعه دیگر»، «توسعه انسانی» و غیره جایگزین اصطلاح رایج «توسعه اقتصادی» شد» (عنبری، ۱۳۹۶: ۱۵).

در دهه ۱۹۸۰ و به ویژه در گزارش برانتلند^۲ (آینده مشترک ما)^۳ (کمسیون جهانی محیط زیست و توسعه، ۱۹۸۷)^۴ مفهوم توسعه پایدار برجسته و چنین تعریف شد: «توسعه ای که نیازهای نسل حاضر را برآورده می سازد بدون آن که توانایی نسل های آینده برای تأمین نیازهای خود را به خطر اندازد». این تعریف، بُعد زیست محیطی توسعه را در کنار ابعاد اجتماعی و اقتصادی قرار داد و بر عدالت بین نسلی و درون نسلی تأکید نمود. در کنفرانس ریو (۱۹۹۲) و در تعریف سازمان ملل متحد (۱۹۹۷) در برنامه توسعه،^۵ توسعه پایدار «یک تعهد

1. Rostow, Todaro & Smith

2. Brundtland Report

3. Our Common Future

4. WCED

5. United Nation Agenda for Development

چند بُعدی برای دستیابی به سطح بالاتری از زندگی برای همه مردم است که در آن توسعه اقتصادی، عدالت اجتماعی و حفظ محیط زیست به طور متقابل تقویت کننده یکدیگر هستند.

رابرت چمبرز (۱۳۹۹: ۲۸۳) توسعه پایدار را «تسری دیدگاه‌های بلندمدت در همه سیاست‌ها و اقدامات با هدف رفاه و معیشت پایدار برای نسل‌های حاضر و آینده» معرفی می‌کند. مالکولم موزلی^۲ (۱۳۸۸: ۲۴) آن را «فرایند پویایی می‌داند که به همه انسان‌ها فرصت می‌دهد ظرفیت‌های بالقوه خود را شکوفا کنند و کیفیت زندگی خویش را در عین حفاظت از نظام‌های پشتیبان حیات ارتقا دهند».

در ادبیات توسعه، پایداری را در چهار بُعد تبیین کرده‌اند: زیست محیطی (حفظ و بهبود منابع طبیعی برای نسل‌های آینده)؛ اقتصادی (تداوم رفاه اقتصادی و معیشت پایدار)؛ اجتماعی (حداکثر کردن برابری و حداقل کردن طرد و تبعیض اجتماعی)؛ و نهادی (ظرفیت مداوم نهادها برای ایفای وظایف در بلندمدت) (دپارتمان توسعه بین‌المللی بریتانیا، ۱۹۹۹).^۳ «پایداری اجتماعی» به عنوان یکی از ابعاد اصلی توسعه پایدار، شامل تأمین نیازهای اساسی افراد (غذا، سرپناه، آموزش، سلامت و امنیت)، ارتقای رفاه و کیفیت زندگی، برقراری عدالت اجتماعی و برابری (درون نسلی و بین نسلی)، ایجاد فرصت‌های برابر، مشارکت شهروندان در تصمیم‌گیری، تقویت سرمایه اجتماعی، حفظ میراث فرهنگی و زیستی است (لی و جانگ، ۲۰۱۸: ۴؛ مک‌کنزی، ۲۰۰۴: ۵؛ بانک جهانی، ۲۰۲۱؛ بارون و همکاران، ۲۰۲۳).^۶ این مفهوم نه تنها به چگونگی زندگی افراد، اجتماعات و جوامع در تعامل با یکدیگر و محیط پیرامونشان مربوط است، بلکه دستیابی به اهداف توسعه‌ای بر مبنای ارزش‌های عدالت، کرامت انسانی، شمول، شفافیت و حکمرانی خوب را نیز شامل می‌شود (کلانتونیو و دیکسون، ۲۰۰۹: ۷؛ بارون و همکاران، ۲۰۲۳).

تحقق پایداری اجتماعی مستلزم بومی‌سازی شاخص‌ها و سازوکارها در بسترهای مختلف اجتماعی و مکانی است (جانگ و لی، ۲۰۱۸؛ بانک جهانی، ۲۰۲۱). در سطح

1. Robert Chambers

2. Malcolm Moseley

3. DFID

4. Lee & Jung

5. McKenzie

6. Barron et al

7. Colantonio & Dixon

عملیاتی، سیاست‌گذاری پایداری اجتماعی نیازمند توجه توأمان به تخصیص عادلانه منابع (برای تحقق عدالت و کاهش فقر)، تقویت ظرفیت‌های محلی و نهادها (برای مشارکت و تاب‌آوری) و حفاظت از فرهنگ، سرمایه‌های اجتماعی و زیست‌محیطی (به منظور حفظ زیربنای هویتی و معیشتی) است. سیاست‌هایی که هم‌زمان سه اصل «عدالت»، «شمول» و «تاب‌آوری» را دنبال کنند، بیشترین سازگاری را با اهداف پایداری اجتماعی دارند (کلانتنیو و دیکسون، ۲۰۰۹؛ بارون و همکاران، ۲۰۲۳؛ بانک جهانی، ۲۰۲۱).

در حوزه اجتماعات محلی و روستایی، در گذشته، «پایداری بر پایه کشاورزی و حاصلخیزی زمین تعریف می‌شد و جوامع روستایی به سه دسته ناپایدار، نیمه‌پایدار و پایدار تقسیم می‌شدند» (نیک‌خلق، ۱۳۹۳: ۳۳)، اما در نیمه دوم قرن بیستم، پایداری معنای چندبُعدی پیدا کرده و مدیریت منابع روستایی، استفاده از دانش بومی و مشارکت محلی را نیز دربرمی‌گیرد (باروکمیپر و نُوی، ۲۰۰۸).^۱

اسمیل (۱۹۹۵: ۱۴۰ و ۱۴۸) پایداری اجتماعی در اجتماع روستایی را تأمین رضایت مادی، اجتماعی و فرهنگی اعضای جامعه بدون تخریب منابع تعریف کرده و عواملی مانند انعطاف‌پذیری، تنوع محلی، توزیع عادلانه منابع، تنوع مشاغل غیرکشاورزی، بهبود نظام مالکیت ارضی و سازگاری دولت محلی با جامعه را برای آن ضروری می‌داند. در همین راستا، آگون^۲ و همکاران (۲۰۱۴: ۳) پنج نظام اجتماعی، اقتصادی، محلی، خلاقانه و فیزیکی را برای توسعه پایدار روستایی ضروری می‌دانند. در این چارچوب، نظام اجتماعی به تحمل‌پذیری و مشارکت مردم، نظام محلی به حفظ و بهره‌گیری از دانش بومی، نظام خلاقانه به نوآوری و پذیرش فناوری، نظام اقتصادی به تنوع مشاغل و حمایت از کارآفرینی و نظام فیزیکی به بهبود زیرساخت‌ها و کیفیت محیط کمک می‌کند.

در پارادایم نوین توسعه روستایی، برخلاف پارادایم قدیم (با محوریت دیدگاه‌های نشر نوآوری [راجرز، ۱۹۸۳]، محدودیت مطلوب‌ها [فاستر، ۱۳۷۵] و توسعه دولت راهبر [عنبری، ۱۳۸۵؛ ۱۳۹۶])، بر «حکمرانی خوب»، «مشارکت مردمی» و «پایداری» (گاریه، ۱۳۹۹) و «تاب‌آوری» (سازمان ملل، ۲۰۲۰؛ بارون و همکاران، ۲۰۲۳) تأکید می‌شود. این رویکرد توسعه را فرآیندی چندعاملی و چندسطحی از حکمرانی شایسته می‌داند که در آن دولت‌های

1. Bruckmeier & Tovey

2. Akgün

3. Rogers

محلّی و اجتماعات بومی نقشی اساسی دارند. حکمرانی خوب شامل شاخص‌هایی چون مشارکت، شفافیت، برابری و فراگیری، پاسخگویی، حاکمیت قانون و کنترل فساد است (برنامه توسعه ملل متحد، ۲۰۰۲؛ ۲۰۱۴). در این پارادایم، توسعه بر زیرساخت‌های سخت و نرم متکی است؛ زیرساخت‌های سخت شامل آب، انرژی و حمل‌ونقل و زیرساخت‌های نرم شامل آموزش، بهداشت و سرمایه اجتماعی است (موزلی، ۱۳۸۸؛ گاریه، ۱۳۹۹) که باید به‌طور عادلانه در دسترس باشد. عدالت اجتماعی (راولز، ۱۳۹۸)، عدالت زیست‌محیطی (هانیکان، ۱۳۹۵؛ لدویت، ۱۳۹۷) و شمول و فراگیری اجتماعی (گروه‌های زنان، اقلیت‌ها و سالمندان در پی دسترسی برابر به فرصت‌ها) نیز از ارکان اصلی این رویکرد نوین به شمار می‌آید (موزلی، ۱۳۸۸؛ گلانثنیو، ۲۰۰۸).

از دیگر محورهای پارادایم نوین، مقولات «توسعه محلی» و «توسعه مشارکتی» است که با قدرت‌یابی مردم و استفاده از دانش بومی تحقق می‌یابد (لدویت، ۱۳۹۷؛ عنبری، ۱۳۸۵؛ برنامه توسعه ملل متحد، ۲۰۱۴) و در این چارچوب، نقش زنان، به‌عنوان بازیگران تأثیرگذار در توسعه و معیشت پایدار، اهمیت بسزایی دارد. علاوه‌براین، در رویکرد جدید توسعه روستایی محیط روستاهستی منفصلی از شهر در نظر گرفته نمی‌شود و با تأکید بر الگوی شهر-روستا، بر پیوند متوازن و پایدار اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی میان این دو قلمرو اهتمام می‌ورزد (رضوانی، ۱۴۰۱؛ برنامه اسکان بشر سازمان ملل، ۲۰۱۹).

توسعه روستایی از الگویی متمرکز و تکنوکراتیک در پارادایم قدیم به الگویی درون‌زا، مشارکتی و پایدار در پارادایم جدید تحول یافته است. در این چارچوب، توسعه تنها با عمران فیزیکی یا رشد اقتصادی حاصل نمی‌شود، بلکه نیازمند حکمرانی خوب، عدالت اجتماعی، حفاظت پایدار محیط زیست و توانمندسازی اجتماعات محلی است. چارچوب نظری این پژوهش ترکیبی از نقد رویکردهای متقدم (اقتصادمحور و کالبدی) و پذیرش رویکردهای نوین (اجتماع‌محور، معیشت پایدار و حکمرانی خوب) است که امکان تحلیل چندبعدی مسئله و وضعیت پایداری روستای مورد مطالعه را فراهم می‌سازد.

۳. پیشینه تجربی

در ادبیات بین‌المللی «پایداری اجتماعی»، ابعاد مختلفی مانند عدالت و برابری، تاب‌آوری

1. UNDP

2. UN-HABITAT

اجتماعی، سرمایه‌های طبیعی، انسانی، اجتماعی، نهادی و تولیدی، مشارکت و کیفیت زندگی برجسته شده‌اند؛ مطالعات محققانی مانند اسمیلز^۱ (۱۹۹۵)، اسکات و همکاران^۲ (۲۰۰۰)، مک‌کنزی (۲۰۰۴)، دمپسی و همکاران^۳ (۲۰۰۹)، ایزنبرگ و جبارین^۴ (۲۰۱۷)، لی و جانگ (۲۰۱۹) و هُفستاد^۵ (۲۰۲۳) به‌طور پیوسته بر نقش عدالت، ایمنی، مشارکت، تنوع و حکمرانی در تعیین پایداری اجتماعی تأکید داشته‌اند. هم‌راستای با آن‌ها، گفتمان تاب‌آوری اجتماعی (نورس و همکاران،^۶ ۲۰۰۸) و چارچوب سیستم‌های اجتماعی-اکولوژیکی (اُستروم،^۷ ۲۰۰۹) نیز ساختار تحلیلی مهمی را فراهم کرده‌اند.

در ایران، مطالعات بیشتر ماهیت کاربردی و سنجشی دارند که با به‌کارگیری روش‌های کمی و شاخص‌سازی به بررسی و اولویت‌بندی شاخص‌هایی مانند امنیت، عدالت اجتماعی، مشارکت، تعلق مکانی، سرمایه اجتماعی، کیفیت خدمات و اشتغال در سطوح روستایی و شهری پرداخته‌اند (پورطاهری و همکاران، ۱۳۸۹؛ نسترن و همکاران، ۱۳۹۲؛ جمینی و جمشیدی، ۱۳۹۳؛ زیاری و همکاران، ۱۳۹۵؛ حبیب‌پورگتابی، ۱۴۰۰). در زیر اهرم پیشنهادی موضوع مورد مطالعه ارائه شده است.

جدول شماره ۱: خلاصه پیشنهادی تجربی موضوع

محقق / سال	تمرکز / رویکرد	مؤلفه‌های کلیدی مورد تأکید
اسمیلز (۱۹۹۵)	پایداری اجتماعی در نواحی روستایی استرالیا	تاب‌آوری روستایی، تنوع محلی، سیاست‌های محلی سازگار با منابع، اقتصاد روستایی متنوع، کسب‌وکارهای کوچک محلی، مدیریت بازار کشاورزی، حکومت محلی مشارکتی
اسکات و همکاران (۲۰۰۰)	از پایداری جوامع روستایی تا پایداری اجتماعی	تعریف محلی پایداری، معیشت، مشارکت اجتماعی، عدالت و برابری

1. Smailes

2. Scott et al.

3. Dempsey et al.

4. Eisenberg & Jabbarin

5. Hofstad

6. Norris et al.

7. Ostrom

مک کنزی (۲۰۰۴)	مفهوم پردازی سرمایه ها و اصول پایداری اجتماعی	پنج سرمایه: طبیعی، انسانی، اجتماعی، نهادی، تولیدی؛ اصول: برابری، مشارکت، همبستگی، کیفیت زندگی، حکمرانی
نورس و همکاران (۲۰۰۸)	تاب آوری اجتماعی	تاب آوری اجتماعی معادل: سرمایه اقتصادی، اجتماعی، اطلاعاتی و ارتباطی
دمپسی و همکاران (۲۰۰۹)	پایداری اجتماعی در بافت شهری	دسترسی برابر، پایداری محلی، مشارکت اجتماعی، تعاملات اجتماعی، ایمنی و امنیت سکونتگاه
اُستروم (۲۰۰۹)	پایداری اجتماعی-بوم شناختی	مدیریت منابع، نظام حکمرانی، جوامع محلی، زمینه و بستر
ایزنبرگ و جبارین (۲۰۱۷)	چارچوب مفهومی پایداری اجتماعی	عدالت و انصاف، ایمنی، مصرف سازگار با زیست بوم، اشکال شهری پایدار
لی و جانگ (۲۰۱۹)	معناشناسی پویای مفهوم و چارچوب پایداری اجتماعی	تأکید بر کیفیت زندگی و ارزش های انسانی متنوع
هُفستاد (۲۰۲۳)	تعریف و عملیاتی سازی پایداری اجتماعی جامعه محلی	دسترسی عادلانه به منابع و امکانات، پایداری اجتماعی (شامل ثبات جمعیتی، تعلق مکانی، احساس امنیت)، عدالت زیست محیطی، حکمرانی عادلانه
پورطاهری و همکاران (۱۳۸۹)	ارزیابی و اولویت بندی پایداری اجتماعی روستایی	پویایی جمعیت، امنیت، سلامت، مشارکت، کیفیت خدمات و مسکن، کیفیت اشتغال
نسترن و همکاران (۱۳۹۲)	ارزیابی شاخص های پایداری اجتماعی	مشارکت، امنیت، کیفیت زندگی
جمینی و جمشیدی (۱۳۹۳)	عوامل تبیین کننده پایداری اجتماعی در مناطق روستایی	رضایت، امنیت، مشارکت، ناهنجاری، عدالت، کیفیت زندگی
زیاری و همکاران (۱۳۹۵)	سنجش پایداری اجتماعی	مسئولیت پذیری، اعتماد اجتماعی، امنیت و کیفیت دسترسی به خدمات، تعلق مکانی، مشارکت
حبیب پورگتایی (۱۴۰۰)	تدوین شاخص های پایداری اجتماعی-فرهنگی تهران	اجتماعات محلی، سازماندهی مجدد کار، ترفیع طبیعت، مسئولیت اجتماعی، مشارکت، حفظ تعادل جمعیت، برابری و عدالت

نکته قابل ذکر این است با وجود تنوع نظری و عمق تحلیلی در مطالعات موجود، هنوز تعریف واحد و قابل اجماعی از «پایداری اجتماعی» وجود ندارد و این بُعد از توسعه نسبت به ابعاد اقتصادی و زیست محیطی ادبیات کم حجم تری دارد. تجارب عملی توسعه پایدار (روستایی) در ایران نیز، از جمله پروژه های بین المللی حبله رود^۱، منارید^۲ و ترسیب کربن^۳، نشان داده اند که بخش عمده ای از طرح ها و برنامه ها به بُعد زیست محیطی و مدیریت منابع طبیعی (آب، خاک، جنگل و مراتع) معطوف بوده و بُعد اجتماعی در اولویت های بعدی قرار داده شده است. این خلأ، ضرورت تقویت رویکرد اجتماعی در سیاست گذاری های توسعه روستایی را برجسته می سازد.

۴. روش شناسی

با توجه به حضور مستمر در میدان و مصاحبه های طولانی با مسئولین، مردم و کارشناسان و ارزیابی اسناد و داده های کمی نهادها، می توان گفت که روش مطالعه از نوع «کیفی» و با اتکا بر مصاحبه های منظم با روستاییان و دریافت روایت های ایشان از فرآیند توسعه است. جمع آوری اطلاعات در سه مرحله انجام شده است: ۱. مطالعه اکتشافی، مشاهده میدانی و تک نگاری سریع؛ ۲. بررسی اسناد، شواهد و گزارش عملکرد نهادها در روستا؛ و ۳. مصاحبه با مسئولان و ساکنان محلی. ابتدا برای شناخت و توصیف روستای مورد مطالعه یک مطالعه اکتشافی با عنوان تک نگاری سریع انجام شد. با مراجعه مکرر به روستا و گفتگو با ساکنین و سپس دریافت اسناد و مدارک در مورد تاریخچه و شرایط اجتماعی و جمعیتی روستا، نگاشتی توصیفی از روستا و تاریخچه آن ارائه شد. در مرحله دوم، اسناد کلیه اقدامات توسعه ای اعم از طرح های هادی، اقدامات بهداشتی و خدماتی، عمرانی و آموزشی در روستاها تحت نظر بنیاد مسکن، شوراهای و سازمان جهاد کشاورزی، مرکز بهداشت، آموزش و پرورش، سازمان هواشناسی و... جمع آوری و مورد ارزیابی قرار گرفت. در مرحله سوم به نظرات مردمی و مدیران محلی اعم از دهیار، اعضای شورای شهر، فرماندار و افراد دیگر که در این حوزه تخصص داشتند، مراجعه شد. افراد مورد مصاحبه (۴۰ نفر با تحریر متن مصاحبه ها) به روش هدفمند و با رعایت تناسب شغل و جایگاه اجتماعی انتخاب شده اند.

1. Hablerood

2. Middle East and North Africa Regional Program for Integrated Sustainable Development (MENARID)

3. Carbon Sequestration Projection (GSP)

جدول شماره ۲: مشخصات جمعیتی مشارکت کنندگان

مشارغل	تحصیلات	بازه سنی	جنسیت	تعداد (نفر)	گروه	نوع و تعداد مصاحبه
رئیس شورا، رئیس شورای حل اختلاف، دهیار، قاضی، اعضای شورا، استاد دانشگاه	لیسانس تا دکتری	۵۰ تا ۶۳	۱۰ مرد	۱۰ نفر	مسئولین و خبرگان محلی (۲ مصاحبه)	۸ مصاحبه گروهی ^۱
کشاورز، دامدار، آرایشگر، راننده وانت، معمار، هیئت امنای مسجد، فعال اقتصادی، بنگاه دار، خانه دار، مغازه دار، بازنشسته وزارت ورزش، باغدار، کارگر ساختمان	بی سواد تا لیسانس	۱۸ تا ۸۷	۴ زن ۱۳ مرد	۱۷ نفر	مردم روستا (۶ مصاحبه)	
فرماندار، رئیس شورای حل اختلاف، دهیار، مدیر مدرسه، نایب رئیس شورای بهورز، مسئول کتابخانه، قاضی بازنشسته، معاون فنی اجرایی جهاد کشاورزی، مسئول مرکز جهاد کشاورزی، هیئت امنای مسجد، حسابدار شرکت تعاونی	دیپلم تا دکتری	۴۰ تا ۸۷	۴ زن ۷ مرد	۱۱ نفر	مسئولین و خبرگان محلی	۲۳ مصاحبه فردی
بازنشسته شرکت سایپا، پیمانکار، بنگاه دار، مغازه دار، خانه دار، دامدار، کشاورز، دانش آموز	بی سواد تا لیسانس	۱۱ تا ۸۳	۴ زن ۵ مرد	۹ نفر	مردم روستا	

محورهای اصلی مصاحبه ها و جمع آوری اطلاعات، توسعه روستایی و پایداری یا ناپایداری روستا و ابعاد آن (معیشتی، جمعیتی، اجتماعی، زیست محیطی و مدیریتی) بوده است. پیرو این هدف کلان، محورهای مصاحبه به قرار زیر طرح شده اند و مورد سؤال قرار گرفته اند:

۱. یکی از مصاحبه های گروهی با حضور اساتید گروه توسعه دانشگاه تهران به همراه مسئولان محلی انجام شد.

مهم‌ترین شاخص‌های پایداری و ماندگاری یک روستا یا اجتماع محلی؛ تاریخچه روستا از حیث معیشت، نظام ارضی، هرم روابط اجتماعی و سنت‌های مشارکتی؛ مزایا و پیامدهای «طرح‌های توسعه‌ای» (مانند طرح هادی و غیره) در روستا؛ «تحولات جمعیتی» (میزان مهاجرت‌های صورت‌گرفته از روستا و میزان افراد مهاجر جدید وارد شده به روستا)؛ نظام «مدیریت محلی» و رابطه مردم با دولت؛ چگونگی عملکرد نهادهای متولی خدمات رسان؛ وضعیت امکانات و زیر ساخت‌های روستا از جمله، بهداشت، آموزش، حمل و نقل و فعالیت‌های عمرانی (جاده‌سازی، برق، تلفن، و پست)؛ امنیت؛ فرهنگ مردمی و همبستگی اجتماعی؛ ساخت‌وساز و مشکلات مربوط به آن؛ اقتصاد، اشتغال و کارآفرینی؛ و مسائل و مشکلات.

داده‌ها و مصاحبه‌ها با استفاده از تحلیل تماتیک و نرم‌افزار Nvivo تحلیل شده‌اند. برای افزایش اعتبار پژوهش از مثلث‌سازی داده‌ها (مصاحبه، مشاهده و اسناد)، بازبینی مصاحبه‌ها توسط برخی مشارکت‌کنندگان و ثبت و تحریر فایل‌های ضبط‌شده استفاده شده است. ملاحظات اخلاقی شامل کسب رضایت آگاهانه، محرمانگی اطلاعات و اجازه ضبط صدا رعایت شده است.

روستای مورد مطالعه (لواسان بزرگ، مرکز دهستان لواسان بزرگ در بخش لواسانات تهران) در دامنه جنوبی رشته‌کوه البرز و در فاصله حدود ۱۹ کیلومتری شمال شرقی تهران قرار دارد. ارتفاع آن حدود ۲۱۸۶ متر از سطح دریاست و اقلیمی کوهستانی با زمستان‌های سرد و تابستان‌های معتدل دارد. پیشینه تاریخی روستا به دوره‌های پیش از اسلام برمی‌گردد و آثار متعددی مانند مسجد امام حسن عسکری (ثبت ملی ۱۰۳۶۳)، امامزاده موسی (ثبت ملی ۱۱۹۹)، امامزاده خواجه سلطان احمد (ثبت ملی ۱۱۲۳) و تپه سرقلعه (ثبت ملی ۱۰۳۶۴) در آن وجود دارد.

روستا دارای چهار محله با قدمت تاریخی است:

۱. رودبار محله که در سمت جنوب غربی روستاست و بنای تاریخی امامزاده موسی و چنار سیصدساله (و به روایتی هفت‌صدساله) مجاور آن در این محله قرار دارد؛
۲. گلو محله که در شمال شرق روستاست که بنای حسینیه تاریخی لواسان و بنای امامزاده خواجه سلطان احمد در آن واقع شده‌اند؛
۳. سادات محله یا حجاره (اسم قدیم محله) در سمت غرب است که بیشتر خانه‌های مسکونی و باغ‌های روستا در آن جای دارد؛

و ۴. سرده محله که در بخش جنوبی روستاست و مسجد جامع امام حسن عسکری در آنجا واقع شده است. هرکدام از این محله‌ها درون خود چندین طایفه و یک حسینیّه دارند (مصاحبه‌ها و مشاهدات محلی).

بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۵، جمعیت آن ۹۳۷ نفر گزارش شده است که در تابستان به دلیل حضور گردشگران و مالکان ویلاها افزایش قابل توجهی می‌یابد. از نظر ساختار اجتماعی، جمعیت روستا در چند دهه اخیر روند کاهشی داشته است و هم‌اکنون ترکیبی از ساکنان بومی و مهاجران افغانستانی را دربرمی‌گیرد. ساختار سنی جمعیت بومی به سمت سالخوردگی در حرکت است و نرخ باسوادی در سال‌های اخیر بهبود یافته است. اقتصاد روستا عمدتاً متکی بر باغداری (به‌ویژه گیلاس و گردو) و دامداری بوده، اما در سال‌های اخیر به دلیل محدودیت‌های محیطی و اقتصادی، بخش خدمات و غیرمولد (به‌ویژه مشاوره املاک و پیمانکاری) نیز رشد کرده است. روستا فاقد صنعت است و به دلیل قرارگیری در بالادست سد لتیان، با محدودیت‌های شدید زیست محیطی و توسعه‌ای مواجه است.

از نظر خدمات زیربنایی، روستا از آب، برق، گاز و تلفن برخوردار است، اما در زمینه‌هایی مانند شبکه فاضلاب، جمع‌آوری زباله، خدمات درمانی و آموزشی با کمبودها و چالش‌هایی روبه‌روست. همچنین، نبود شبکه مناسب دفع آب‌های سطحی موجب بروز مشکلاتی در معابر شده است.

۵. یافته‌ها

داده‌های مستخرج از کدگذاری چندمرحله‌ای مصاحبه‌ها و تحلیل محتوای کیفی آن‌ها در دو سطح «گونه‌شناسی پایداری (مسائل و ظرفیت‌ها)» و «تفسیر» دسته‌بندی و تحلیل شده‌اند که در زیر هر مرحله تشریح می‌شود:

۵-۱. سطح اول: گونه‌شناسی پایداری (مسائل و ظرفیت‌ها)

بر مبنای فراوانی تکرار مقولات فرعی در مصاحبه‌های افراد مشارکت‌کننده، پایداری در شش^۱ عرصه «جمعیتی»، «اقتصادی-معیشتی»، «مدیریتی-حاکمیتی»، «اجتماعی»، «فرهنگی» و «محیطی-بوم‌شناختی» اولویت‌بندی و دسته‌بندی شده است.

۱. در گونه‌شناسی پایداری خدمات ذیل عرصه اجتماعی تحلیل شد.

جدول شماره ۳: اهم مقولات مستخرج از مصاحبه‌های اکتشافی بر حسب عرصه‌های پایداری

عرصه بر حسب اولویت ^۱	مقوله هسته (زیرعرصه)	مقوله محوری (سازمان‌دهنده)	مقوله فرعی بر حسب فراوانی تکرار
جمعیت	ناپایداری جمعیتی	مهاجرت روستا- شهری	کاهش جمعیت بومی، مهاجرت جوانان، خانه‌های دوم، تفاوت جمعیت رسمی و واقعی، تأثیر کرونا بر بازگشت موقت
		ترکیب جمعیتی	افزایش جمعیت اتباع افغانستانی، کاهش جمعیت ایرانی، پیری جمعیت بومی، جوانی جمعیت مهاجر
		جمعیت شناور	ورود گردشگران و ویلاداران در آخر هفته، فشار بر منابع آبی و زیرساخت‌ها، ایجاد ناهنجاری‌های اجتماعی
		اختلاف آماری	ناسازگاری آمار سرشماری با داده‌های واقعی (مانند شماره انشعابات برق)، برنامه‌ریزی نادرست بر اساس آمار ناقص
اقتصاد	وابستگی اقتصادی	وابستگی به شهر	تأمین مایحتاج از شهر، کاهش خودکفایی، حذف اقتصاد خانگی
		اقتصاد دلالی	رشد دلالی زمین، رانت‌خواری، ساخت‌وساز غیرمجاز، وابستگی به مشاغل غیرمولد
حکمرانی و مدیریت	زوال بخش‌های تولیدی	افول کشاورزی	خردشدن زمین‌ها، قیمت پایین محصولات، هزینه بالای نهاده‌ها، مشکل بازار فروش، تغییر کاربری اراضی
		زوال دامداری	هزینه بالای علوفه، مشکل فروش محصولات دامی، عدم حمایت دولتی، ممنوعیت‌های زیست‌محیطی
	کمبود اشتغال پایدار	بیکاری	نبود فرصت‌های شغلی برای جوانان و زنان، غلبه اتباع بر مشاغل خدماتی، مهاجرت نیروی کار
	ناکارآمدی نهادهی	عدم چشم‌انداز بلندمدت	نبود برنامه راهبردی، روزمرگی مدیریتی، عدم هماهنگی نهادهای محلی و دولتی

۱. منظور از اولویت، فراوانی تکرار مقولات فرعی آن در مصاحبه‌های افراد مشارکت‌کننده است.

مقوله فرعی بر حسب فراوانی تکرار	مقوله محوری (سازمان دهنده)	مقوله هسته (زیر عرصه)	عرصه بر حسب اولویت ^۱
رشته، نفوذ در صدور مجوزها، زمین خواری، تأخیر در خدمات اداری	فساد اداری	ناکارآمدی	حکمرانی و مدیریت
تصمیم‌گیری متمرکز در تهران، نادیده‌گرفتن ظرفیت‌های محلی، ناتوانی در خوداتکایی روستا	تمرکزگرایی	نهادهی	
شکاف درآمدی، عدم تعادل در توسعه روستاها، نبود امکانات متناسب با جمعیت	تبعیض در تخصیص منابع	عدالت توزیعی	اجتماع
نقش بزرگان و ریش‌سفیدان در مدیریت اجتماعی؛ تعاملات طایفه‌ای و فامیلی؛ همبستگی در فعالیت‌های عمومی	وجود روابط اجتماعی، اعتماد و مشارکت نسبی	انسجام و سرمایه اجتماعی	
وجود تقریب اعتماد مردمی، سابقه اندک سرقت و ناامنی، نبود مزاحمت، اعتماد به فضای روستا، ناامنی حاصل شهرک‌های اقماری	برقراری امنیت نسبی	امنیت	
ناامیدی شغلی جوانان؛ نبود تفریح و سرگرمی برای جوانان و زنان	فرسایش امید، دچار روزمرگی شدن	رضایت	
کمبود فرصت‌های شغلی و اقتصادی برای زنان، کمبود امانات تفریحی، نبود فرصت‌های شغلی اشتغال و امنیت روانی برای جوانان	کمبود فرصت‌های برابر	گروه‌های اجتماعی	
مشارکت مردمی، نقش شورای حل اختلاف	نقش مؤثر مردم در توسعه محلی	مشارکت	
ورود سبک مصرفی زندگی جدید، تأثیر شهرگرایی بر سبک زندگی روستایی، کاهش تولید محلی و وابستگی به شهر	تضاد و چالش سنت و مدرنیته	سبک زندگی	
نبود درمانگاه یا بیمارستان مجهز، فعالیت محدود خانه بهداشت، مشکل دسترسی به پزشک	خدمات درمانی ناکافی	ضعف خدمات عمومی	زیرساخت و خدمات

مقوله فرعی بر حسب فراوانی تکرار	مقوله محوری (سازمان دهنده)	مقوله هسته (زیرعرصه)	عرصه بر حسب اولویت ^۱	
کمبود مدرسه، کمبود معلم، کلاس های چندپایه مدرسه، نبود وسیله نقلیه مناسب برای دانش آموزان	خدمات آموزشی ضعیف	ضعف خدمات عمومی	زیرساخت و خدمات	
	وابستگی به خودروی شخصی، مشکل تردد در زمستان			نبود حمل و نقل عمومی
	نبود سیستم مکانیزه جمع آوری زباله، آلودگی ناشی از رهاسازی زباله			ضعف مدیریت پسماند
رودخانه جاجرود، سد لتیان، تأمین آب شرب تهران، محدودیت های شدید ساخت و ساز	حساسیت منابع آبی	امنیت آب	محیط زیست	
فقدان شبکه فاضلاب، آلودگی منابع آبی، تخلیه فاضلاب رستوران ها به رودخانه	نبود زیرساخت های محیطی	تخریب محیط زیست		
تعارض بین حفاظت و توسعه، ممنوعیت های بدون جبران خسارت، تخریب ناشی از گردشگری بی ضابطه	تعارض کارکردی			
وجود مساجد تاریخی، امامزاده ها، درخت کهن سال چنار، تپه باستانی	میراث تاریخی قوی	هویت فرهنگی	فرهنگ و آموزش	
وجود طایفه های گوناگون، چهار محله، حسینه های فعال، آیین های محلی	هویت محلی و فرهنگی بومی			
تفاوت سبک زندگی بومیان و غیر بومیان، ناهنجاری های ناشی از گردشگران	تضاد فرهنگی			
کاهش مناسک مذهبی، کمرنگ شدن مراسم دینی در تولد، ازدواج و مرگ	تحول مذهبی - فردگرایانه			
کمبود معلم، چندپایه بودن کلاس ها، هزینه کرد دهیاری برای مدارس، فقدان مقطع متوسطه، مهاجرت آموزشی	تنگناهای آموزشی	نظام آموزشی		
وجود کتابخانه فعال، برگزاری برنامه های فرهنگی، استقبال دانش آموزان، چالش در جذب مخاطب	برنامه های فعال آموزشی و فرهنگی			

در ادامه عرصه‌ها و گونه‌های پایداری برحسب مقولات زیرمجموعه تشریح می‌شوند.

۱-۵. مسئله پایداری جمعیتی

ساختار جمعیتی در روستای مورد مطالعه با روندی ناپایدار روبه‌روست. تقریباً تمام افراد مصاحبه‌شونده، نبود جمعیت کافی را نشانه توسعه نیافتگی روستا می‌دانند. یکی از مهم‌ترین چالش‌ها در این عرصه، کاهش جمعیت بومی و مهاجرت جوانان به شهرها به دلیل کمبود فرصت‌های شغلی، ضعف خدمات آموزشی و درمانی و نبود جذابیت کافی برای ماندگاری است. از طرف دیگر، روستا جمعیت کافی و مقرر سازمان‌های دولتی را ندارد تا خدمات آموزشی و بهداشتی مدنظر ساکنان را دریافت کند. دهیار سابق روستا می‌گوید:

«مشکل اصلی روستا نبود جمعیت است... دولت زیرساخت ایجاد نکرده تا مردم برگردند... از طرف دیگر دولت می‌گوید تا حد معینی جمعیت نباشد، خدمات آموزشی و بهداشتی کافی نمی‌دهد».

بسیاری از خانوارهای بومی به تدریج روستا را ترک کرده‌اند و تنها در فصول خاص، به‌ویژه تابستان، بازمی‌گردند. این وضعیت به شکل‌گیری نوعی جمعیت شناور انجامیده است، به‌گونه‌ای که در ایام تعطیل جمعیت روستا ۳ الی ۴ برابر می‌شود. این مسئله فشار مضاعفی بر خدمات و زیرساخت‌های روستا وارد می‌کند. در این باره فرماندار وقت بیان می‌کند:

«حدود ۵۰۰۰ نفر در این منطقه از خدمات استفاده می‌کنند، درحالی‌که دولت بر اساس پیش‌بینی‌های خود، جمعیت روستا را ۱۲۰۰ یا ۱۳۰۰ نفر برآورد کرده است... ما به دولت پیشنهاد داده‌ایم که جمعیت ثابت و شناور را در محاسبات لحاظ کند... درست است که این افراد در تهران زندگی می‌کنند، اما پنجشنبه و جمعه به اینجا می‌آیند و از امکانات روستا مانند جاده، آب، برق، گاز، نان و... استفاده می‌کنند. این خدمات از سرانه یارانه این منطقه تأمین می‌شود».

از سوی دیگر، افزایش جمعیت مهاجران افغانستانی به یکی از مسائل محوری تبدیل شده است؛ به‌طوری‌که بر اساس اطلاعات خانه بهداشت در سال ۱۴۰۴، حدود ۳۵٪ از جمعیت ثابت روستا را اتباع افغانستانی تشکیل می‌دهند و بیشتر مراجعین خانه بهداشت و بخش قابل توجهی از دانش‌آموزان مدارس، آنان هستند. این امر علاوه بر تغییر ترکیب جمعیتی و کاهش جمعیت ایرانی، به بروز نارضایتی مردم محلی منجر شده است.

ترکیب جمعیتی روستا هم‌زمان با پیری جمعیت ایرانیان و جوانی جمعیت مهاجران افغانستانی، ناپایداری بیشتری پیدا کرده است. از یک سو خانواده‌های ایرانی به دلیل کاهش نرخ زادوولد و مهاجرت فرزندان با روند سال‌خوردگی مواجه‌اند و از سوی دیگر، اتباع مهاجر با نرخ بالای زادوولد در حال افزایش هستند. این گروه که عمدتاً جوان و فعال هستند، در بخش‌های خدماتی و ساختمانی اشتغال دارند. دهیار وقت روستا در این باره می‌گوید:

«جوانان یا به شهر می‌روند یا به کارگران افغانستانی تبدیل می‌شوند... افغانستانی‌ها از سرانه ما استفاده می‌کنند، ولی دولت هزینه آن را به ما نمی‌دهد ... وجود افغانستانی‌ها برای روستاها ایراد دیگری هم دارد؛ باعث شده اکثر ویلادارها، ویلاهایشان را به دست آن‌ها بدهند، درحالی‌که جوان‌های خود روستا بیکارند».

این وضعیت پیامدهای مهمی برای آینده اجتماعی، آموزشی و فرهنگی روستا به همراه داشته است و دارد.

۲-۱-۵. مسئله پایداری اقتصادی. معیشتی

بعد جمعیت، دومین عرصه مورد توجه مسئولین و ساکنین محلی، اقتصاد و معیشت بود. پایداری اقتصادی در روستای مورد مطالعه با مشکلاتی چندبُعدی روبه‌روست. نخست، افول کشاورزی و دامداری، پایه‌های اصلی معیشت سنتی روستاست. خُردشدن زمین‌های کشاورزی، افزایش هزینه‌های نهاده‌ها و نگهداری دام، حمله حیوانات وحشی (مانند گراز) و همچنین محدودیت‌های ناشی از قوانین محیط‌زیستی در محدوده سد لتیان، سبب کاهش شدید تولیدات کشاورزی و دامی شده و بسیاری از کشاورزان و باغداران را از ادامه فعالیت بازداشته است.

رئیس شورای حل اختلاف در این خصوص بیان می‌کند:

«بر اساس مصوبه شورای عالی امنیت ملی، صنعت که آلودگی و مسائل مربوط به خود را دارد و به ما اجازه نمی‌دهد، دام‌پروری هم که محدودیت‌های خاص خودش را دارد. مثلاً برای مراتع منطقه ما گفته‌اند باید فقط ۶۰۰ رأس گوسفند چرا کند. در صورتی‌که تنها یکی از دامداران ما ۶۰۰ رأس گوسفند دارد... پس همه چیز قفل شده است».

یکی از دامداران روستا نیز می‌گوید:

«الآن یک کامیون یونجه می‌شود ۷۰ میلیون تومان، از کجا تأمین کنم؟! یک کامیون کاه می‌شود

۵۰ میلیون که برای یک ماه ۴۶ رأس دام است. فقط کاه و یونجه نیست، سبوس، کنستانتره و چیزهای دیگر هم هست و صرف نمی‌کند... زمانی بود تمام این زمین‌ها گندم و جو بود؛ در منطقه هم جو و هم کاه تأمین بود، بنابراین مقرون به صرفه بود، اما الآن یک نفر نیست این کار را انجام دهد».

در کنار این مسئله، رشد اقتصاد دلّالی و ساخت و ساز جایگزین اقتصاد مولّد شده است. یکی از مشاوران املاک در این باره بیان می‌کند که:

«اقتصاد مریض شده است؛ فقط دلّالی جواب می‌دهد. اینجا ۲۰ بنگاه املاک دارد، اما حتی یک کارگاه تولیدی نیست... اقتصاد سالم تولید است... شما اگر فکر کنید اینجا یک نفر می‌گوید من اموراتم را از محصولات کشاورزی یا دامداری ام می‌گذرانم، اصلاً چنین چیزی وجود ندارد. اینجا فقط تعدادی املاکی هست که ساختمان‌های مجاز و غیرقانونی بسازند، تعدادی افغانی و تعدادی کارگر ایرانی که در آن‌ها کار می‌کنند».

ورود سرمایه‌گذاران شهری، تغییر کاربری زمین‌های زراعی و تبدیل آن‌ها به ویلاهای لوکس، نه تنها هویت روستایی را تضعیف کرده بلکه وابستگی معیشتی به بازاری ناپایدار و شکننده ایجاد کرده است. در عین حال، روستا از نبود فرصت‌های شغلی متنوع و پایدار رنج می‌برد. بیکاری جوانان بومی و مهاجرت آنان به شهرها، هم‌زمان با اشتغال گسترده مهاجران افغانستانی در مشاغل محلی، ترکیب بازار کار را به زیان ساکنان بومی تغییر داده است.

برآیند این وضعیت، حرکت اقتصاد محلی از یک نظام مولّد کشاورزی-دامداری به سمت وابستگی به ساخت و ساز و دلّالی است. در واقع، عرصه اقتصادی در روستا تحت تأثیر ترکیبی از عوامل ساختاری (نظیر سیاست‌های ناکارآمد، فساد اداری، محدودیت‌های قانونی و حریم ساخت و ساز، زمین‌های خُرد شده) و عوامل کارکردی (مانند ناکارآمدی کشاورزی، مهاجرت، رشد دلّالی و بیکاری) به یکی از نقاط بحرانی پایداری تبدیل شده است. احیای اقتصاد محلی نیازمند تغییر سیاست‌های حمایتی، بازتعریف الگوهای مالکیت، تقویت تولید درون‌زا و ایجاد فرصت‌های اشتغال متناسب با ظرفیت‌های محلی و نیروی انسانی روستاست.

۳-۱-۵. مسئله پایداری مدیریتی-حاکمیتی

پایداری مدیریتی در روستای مورد مطالعه با مشکلات ساختاری و نهادی جدی مواجه است. نخستین مسئله، «فقدان چشم‌انداز و برنامه‌ریزی بلندمدت» برای توسعه روستاست؛ مدیریت محلی عموماً به فعالیت‌های مقطعی و کوتاه‌مدت مانند آسفالت‌ریزی، روشنایی یا

زیباسازی محدود شده و پروژه‌های راهبردی با افق ۲۰ تا ۳۰ ساله نادیده گرفته شده‌اند. این رویکرد روزمرگی و بی‌ثباتی مدیریتی، مانع شکل‌گیری برنامه‌های توسعه پایدار شده است. دهیار وقت در این زمینه می‌گوید:

«دولت‌ها هیچ‌کدام چشم‌اندازی برای روستاها ندارند. تنها اتفاقی که می‌افتد این است که یکسری اعضای شوراها و دهیارها می‌آیند کارهای روزمرگی انجام می‌دهند... چون آقایانی که می‌آیند پشت این میز، می‌دانند ماندگار نیستند (۱ یا ۲ سال هستند) و با خود می‌گویند بیست سال دیگر اینجا را تعریف کنیم برای چه کسی؟ برای چه؟ فرصت خود را صرف این موضوع نمی‌کنند».

از سوی دیگر، فقدان شفافیت و بوروکراسی ناکارآمد، فساد اداری و ناهماهنگی بین نهادهای محلی و دولتی از مهم‌ترین موانع برای رشد و توسعه روستا هستند. رئیس شورای وقت در این خصوص بیان می‌کند:

«امروزه اگر ادارات دولتی را تعطیل کنند، مردم با نماینده‌هایشان بهتر عمل می‌کنند تا دستگاه‌های دولتی ... فساد اداری بیداد می‌کند».

صحبت فرماندار نیز این مسئله را تأیید می‌کند:

«متأسفانه ساخت‌وساز غیرمجاز در این منطقه انتها ندارد. شما هر چیز را تخریب کنی، دوباره فردا رویش می‌سازند. قوانین، زدوبندها، توصیه‌ها، سفارش‌ها و... در این منطقه حد و اندازه ندارد».

در نهایت محدودیت‌های قانونی و زیست‌محیطی ناشی از حریم ۱۵۰ متری رودخانه جاجرود و بالادست سد لتیان بودن نیز امکان توسعه متوازن را محدود کرده و تنش میان نهادهای اجرایی و جامعه محلی را افزایش داده است. صحبت دهیار وقت بر این مسئله صحه می‌گذارد:

«می‌گویند به دلیل بالادست سد بودن، جایی که آب شرب جاهای دیگر را تأمین می‌کند، باید فاصله حریم ساخت‌وسازها از رودخانه ۱۵۰ متر باشد... همچنان مردم را از حق خود محروم می‌کنند».

یکی از فعالان اقتصادی روستا می‌گوید:

«به خاطر سد لتیان و آب شرب تهران حساسیت روی اینجا زیاد است و به دلیل مصوبه امنیت ملی برای فعالیت‌های اقتصادی مجوز نمی‌دهند؛ یعنی برای دامداری کشاورزی

مرغداری پرورش ماهی و...».

علاوه بر این، الگوی حکمرانی روستا با فقدان مشارکت مؤثر مردمی همراه است؛ اگرچه نمونه‌هایی از مشارکت در ساخت مدرسه یا بیمارستان وجود داشته، اما این ظرفیت به طور پایدار نهادینه نشده و به دلیل رقابت ناسالم میان محلات و روستاهای مجاور، اغلب به تضاد و تضعیف همکاری‌ها منجر شده است. بر اساس گفته‌های مسئولین ذی ربط، راه برون رفت از این وضعیت در بازنگری قوانین سخت گیرانه، تقویت ساختار شورا و دهیاری، افزایش شفافیت در فرآیندهای اداری و نهادینه سازی مشارکت مردمی از طریق تعاونی‌های محلی و برنامه ریزی مشارکتی نهفته است.

۴-۱-۵. مسئله پایداری اجتماعی

تحلیل عرصه اجتماعی در دو بخش اجتماع و زیرساخت و خدمات قابل تحلیل است:
الف) اجتماع: وضعیت پایداری اجتماعی در روستا نشان دهنده ترکیبی از سرمایه اجتماعی سنتی و چالش‌های نوظهور است که انسجام اجتماعی را تحت تأثیر قرار داده است. بر اساس داده‌های میدانی، ساختار سنتی مبتنی بر طایفه و خویشاوندی هنوز نقش مهمی در تنظیم روابط اجتماعی و حل اختلافات ایفا می‌کند. نهادهایی مانند شورای حل اختلاف و ریش سفیدان محلی در مدیریت منازعات محلی مؤثر عمل می‌کنند. رئیس شورای حل اختلاف وقت در این زمینه بیان می‌کند:

«حدود دو سال است که شعبه در اینجا افتتاح شده است، بالغ بر ۳۰۰ فقره پرونده بررسی کرده‌ایم. به حمدالله نزدیک به ۹۶ تا ۹۷٪ پرونده‌هایمان با وساطت و کدخدامنشی به صلح و سازش منتهی شده است».

از طرفی، افزایش رقابت‌های طایفه‌ای در انتخابات محلی، کمبود نسبی اعتماد به نهادهای عمومی و احساس تبعیض میان ساکنان، سرمایه اجتماعی روستا را تا حدودی تحت تأثیر قرار داده است. در یک مصاحبه گروهی، ریش سفیدان در کلو محله به اتفاق می‌گفتند که:
«شورا و دهیاری، به محله خود بیشتر توجه دارند».

یا یکی از جوانان روستا بیان می‌کرد که:

«در انتخاب دهیار و اعضای شورا طایفه‌گری می‌شود. اینجا طوایف و فامیلی‌های مختلفی است که جمع می‌شوند به دفعه می‌گویند فلان شخص انتخاب شود. حال ایشان ساکن دائم لواسان باشد یا تهران مهم نیست، بالاخره باید عضو شورا شود».

شکاف‌های اجتماعی بین گروه‌های مختلف ساکن در روستا از دیگر چالش‌های قابل توجه است. این شکاف‌ها بیشتر بین بومیان و غیربومیان، جوانان و سالمندان و زنان و مردان است که به کاهش انسجام اجتماعی انجامیده است. به‌ویژه، حضور پُرنرنگ اتباع افغانستانی بدون ادغام کامل در ساختار اجتماعی، سبب نوعی دوگانگی اجتماعی شده است.

احساس ناامنی اجتماعی اگرچه در سطح پایین قرار دارد، اما تحت تأثیر شهرک اقماری پردیس و ورود گردشگران تا حدودی دیده می‌شود. یکی از ساکن روستا در این باره می‌گوید: «روستا حیات خلوت منطقه‌ای به نام پردیس شده است... از محصولات میوه گرفته تا خُرده‌آهن و دزدی منزل و غیره صورت می‌گیرد». بااین حال، روستا هنوز از امنیت نسبی برخوردار است و موارد جدی جرم و جنایت نادر است. به‌هورز روستا نیز بیان می‌کند:

«خدا را شکر روستای امنی است. کلاً روستاهای دهستان لواسان بزرگ امنیت خوبی دارد. الآن من چندین سال است که اینجا کار می‌کنم هیچ مشکلی ندیدم، حتی یک مزاحمت کوچک از اتباع».

در مقابل، نکته قابل توجه این است که امنیت شغلی در روستا ضعیف است. تقریباً تمام افراد مصاحبه‌شونده مهم‌ترین معضل روستا را کمبود اشتغال می‌دانستند. کاهش مشارکت اجتماعی به‌ویژه در میان نسل جوان از نگرانی‌های اصلی است. نبود فرصت‌های شغلی، کمبود امکانات تفریحی و فرهنگی و احساس تبعیض در توزیع منابع، به بی‌تفاوتی اجتماعی و کاهش حس تعلق منجر شده است. نابرابری‌های اجتماعی نیز مشاهده می‌شود؛ به‌ویژه زنان و جوانان فرصت محدودی برای مشارکت اقتصادی و اجتماعی دارند که این امر سبب «فرسایش امید»، «کاهش تعلق به روستا» و «افزایش تمایل به مهاجرت» شده است. نمونه‌ای از مصاحبه‌ها که مؤید این مسئله است در زیر آورده شده است:

«اینجا هیچ شغل غالب مشخصی وجود ندارد. نه بازار است و نه پول که مردم بخواهند کار کنند... ما هیچ تفریحی نداریم. صبح می‌رویم سر کار تا هوا تاریک شود» (علی، ۲۸ ساله، ساکن روستا)

«اینجا هیچ امکاناتی ندارد. من ۳۸ سال است از تهران آمده‌ام اینجا زندگی می‌کنم خیلی پشیمان هستم. نصف عمرم از بین رفت... همش در خانه هستم؛ فقط آشپزی، خسته شدم» (اعظم، ۵۶ ساله، خانه‌دار).

ب) خدمات و زیرساخت: چندپایه بودن کلاس های مدرسه، ناکافی بودن خدمات درمانی و مشکلات آب و فاضلاب، کیفیت زندگی ساکنان را کاهش داده است. همچنین بر اساس داده های میدانی، ضعف سیستم حمل و نقل عمومی به عنوان یکی از اصلی ترین چالش ها محسوب می شود. نبود اتوبوس یا سرویس منظم، دسترسی ساکنان به مراکز درمانی، آموزشی و اداری شهرهای مجاور را با مشکل مواجه کرده است. تقریباً تمام ساکنین، بالأخص سالمندان روستا به این مشکل اشاره داشتند.

خانه بهداشت روستا با کمبود نیروی متخصص و امکانات اولیه مواجه است و بیمارستان در شهر مجاور قرار دارد. این وضعیت به ویژه برای سالمندان و افراد دارای بیماری های مزمن چالش برانگیز است. در این خصوص حسین (ساکن روستا) روایت می کند:

«یکی از اهالی که جوان بود، فشارش رفت بالا، اورژانس دو ساعت بعد آمد و تا بیمارستان تمام کرد. حتی یک اورژانس ندارد. اگر داشت بنده خدا نمی مرد. اورژانس باید از پردیس بیاید، قبل از این که برسد مریض تلف شده است».

یا معصومه و زهرا (ساکنان روستا) بیان می کنند:

«داروخانه نداریم... همسایه ها به هم دارو قرض می دهند».

یکی دیگر از زنان روستا در تأیید این کاستی می گوید:

«مرکز بهداشت، همیشه نیست. برای دوا و درمان مردم مشکل دارند. اگر دارویی بخواهیم اینجا نیست. برای مایحتاج مردم، اینجا فقط چند تا سوپرمارکت دارد، چون جمعیت ندارد».

مسئولان از جمله فرماندار، دهیار و اعضای شورا می گفتند که حتی پس از سال ها، پروژه فاضلاب روستا کامل نشده است؛ به گفته فرماندار وقت:

«قرار بود تا سال ۹۵ شبکه جمع آوری فاضلاب اجرا شود، اما دولت اجرا نکرده و توسعه روستا متوقف شده است».

دهیار سابق (آقای م. ص.) نیز در این باره می گوید:

«لوله کشی های آب و فاضلاب روی قاعده و قانون نیست و طبق مهندسی انجام نشده است. در مسیر لوله ها فشار شکن ندارد، این امر باعث می شود که لوله کشی ها آسیب ببیند و مثلاً برای یک ماه آب به مشکل می خورد. چون این ها تحت نظارت سازمان آب و مهندسی نیست، وقتی لوله ها تحت فشار قرار می گیرند می ترکد و گاهی تا دو ماه شرایط به همین روال است. بر روی بحث آب بیشتر باید تمرکز شود».

۵-۱-۵. مسئله پایداری محیطی. بوم‌شناختی

در حوزه محیطی، نخستین مسئله، امنیت آب و محدودیت‌های ناشی از حریم ۱۵۰ متری سد لتیان و رودخانه جاجرود است که عملاً فعالیت‌های کشاورزی، دامداری، ساخت‌وساز و صنعتی را محدود کرده و موجب نارضایتی گسترده میان ساکنان شده است. این محدودیت‌ها که با هدف حفاظت از منابع آب شرب تهران اعمال شده‌اند، در تعارض مستقیم با نیازهای توسعه‌ای و معیشتی روستا قرار دارند و به گسترش ساخت‌وساز غیرمجاز و تعارض میان مردم و نهادهای دولتی منجر شده‌اند.

از سوی دیگر، فشار جمعیتی ناشی از گردشگران فصلی و حضور گسترده جمعیت شناور، علاوه بر تخریب باغات و محصولات کشاورزی، موجب آلودگی منابع آب و افزایش تضادهای فرهنگی و اجتماعی شده است. درحالی‌که طبیعت بکر منطقه ظرفیت بالایی برای توسعه اکوتوریسم و گردشگری پایدار دارد، فقدان مدیریت یکپارچه و سرمایه‌گذاری هدفمند، این ظرفیت‌ها را بلااستفاده گذاشته و حتی در برخی موارد به تهدیدی برای محیط‌زیست و منابع طبیعی تبدیل کرده است. قاضی بازنشسته و خیر روستا (آقای ا. ش.) در این باره می‌گوید:

«گردشگران مراتع را تخریب می‌کنند. به عنوان مثال امسال در فصل سبزی و قارچ که سهم خود روستاییان است، پنجشنبه جمعه‌ها می‌آمدند در کوه‌ها و گیاهانی مثل والگ یا قارچ را که نباید از ریشه کند از ریشه می‌کنند و رعایت نمی‌کردند... یا در فصل گردو که می‌شود می‌آیند گردوهای مردم را می‌برند. این موارد باعث شده است که مردم رغبتی به گردشگر و گروه‌های کوهنوردی نداشته باشند».

درمجموع، پایداری محیطی-بوم‌شناختی روستا تحت تأثیر تعارض میان حفاظت محیط‌زیست و نیازهای معیشتی محلی، تخریب منابع طبیعی ناشی از ساخت‌وساز و ضعف مدیریت در حوزه آب، فاضلاب و پسماند قرار دارد.

۵-۱-۶. مسئله پایداری فرهنگی

این عرصه در سه بخش فرهنگ، آموزش و گردشگری قابل تحلیل است.

الف) فرهنگ: در حوزه فرهنگ، روستا از یک سو دارای ظرفیت‌های ارزشمند فرهنگی، مذهبی و هویتی است (وجود محلات و طوایف متنوع، حسینیه‌ها، مساجد تاریخی، آیین‌های مذهبی و محلی و میراث ثبت شده مانند مسجد امام حسن عسکری و درخت چنار چندصدساله).

اما از سوی دیگر، ورود جمعیت غیربومی و گردشگران موجب تغییراتی در سبک زندگی روستاییان بالأخص جوانان شده است. مصاحبه‌شوندگان از کم‌رنگ شدن مراسم سنتی، کوچک‌تر شدن مناسک مذهبی (مانند عزاداری‌ها و مراسم گذار) و ناهنجاری‌های اجتماعی ناشی از رفتار گردشگران (مصرف مشروبات، پوشش نامناسب، مصرف مواد) سخن گفته‌اند:

«خودمان باهم خیلی خوش هستیم. اگر از تهران نیایند ما خیلی راضی هستیم، اما تهرانی‌ها جوّ ما را به هم می‌زنند، طرز پوشششان برای اینجا مناسب نیست. اینجا محله‌ای بومی است و خیلی پوشش آن‌ها را نمی‌پسندند. مدام برای ما حرف‌وحدیث و تنش ایجاد می‌کنند. می‌گویند فلان فرد را در آن خانه گرفتند» (معصومه، ۴۱ سال، خانه‌دار).

همچنین روستا به سمت تبدیل شدن به فضای شهری پیش می‌رود. خانه‌ها و ویلاها دیگر نشان‌گر فرهنگ سنتی نیستند. ویلاهای جدید، نه نشانی از روستا دارند نه سبک زندگی ساده روستایی. این امر گویای شبه‌شهری شدن فضا و ازمیان رفتن هویت فرهنگی است. از طرف دیگر حذف اقتصاد خانگی سنتی که بخش مهمی از فرهنگ تولید و معیشت روستا بود، موجب از بین رفتن نقش‌های فرهنگی زنان، روابط بین‌نسلی و حس تعلق اجتماعی و به بیان دقیق‌تر تولید خانگی و نقش فرهنگی خانواده شده است. رئیس شورای حل اختلاف وقت در این باره می‌گوید:

«دیگر اقتصاد خانگی نداریم... روستا دیگر تولیدی ندارد، همه چیز را باید از شهر آورد».

ب) آموزش: مدرسه روستا با کمبود نیروی انسانی و تجهیزات آموزشی روبه‌رو است و کلاس‌ها به صورت چندپایه اداره می‌شوند. تعداد دانش‌آموزان پایین و کمبود معلمان باعث شده خانواده‌ها به مهاجرت تحصیلی به تهران یا روستاهای مجاور اقدام کنند. مدیر مدرسه روستا (خانم. س.) در این زمینه بیان می‌کند که:

«مشکل اصلی مدرسه در اینجا چندپایه بودن کلاس‌هاست؛ پایه اول و دوم، سوم و چهارم، پنجم و ششم... برنامه چندپایه برای معلم کار سختی است».

افزون براین، نسبت بالای دانش‌آموزان افغان به کاهش توازن آموزشی و افزایش تمایل خانواده‌های ایرانی به ترک روستا دامن زده است. این وضعیت به کاهش کیفیت آموزش، افت تحصیلی و ضعف در پرورش نیروی انسانی بومی منجر شده و مهاجرت جوانان را تشدید می‌کند. بهروز روستا می‌گوید:

«اینجا دانش‌آموز دارد، اما به دلیل این که بیشتر دانش‌آموزان مدرسه اتباع هستند خیلی افراد

بچه‌های خود را می‌برند کلان یا سد لتیان که معلمان با سابقه‌تری هم دارند».

در مقابل، کتابخانه روستا با فعالیت‌هایی چون نمایش عروسکی و قصه‌خوانی تلاش کرده است تا زمینه‌های فرهنگی و آموزشی را تقویت کند، اما این اقدامات پراکنده و ناکافی است. **ج) گردشگری:** گردشگری به عنوان یکی از مهم‌ترین ظرفیت‌های اقتصادی-فرهنگی روستا، هم فرصت و هم تهدید است. وجود آثار تاریخی، بافت‌های قدیمی، مناظر طبیعی (رودخانه جاجرود، تپه تاریخی سرقلعه، امام‌زاده‌ها) و اقلیم مناسب، امکان توسعه گردشگری را فراهم ساخته است. با این حال، فقدان برنامه‌ریزی منسجم و نبود زیرساخت‌های لازم موجب شده گردشگری به شکل ناپایدار و فصلی رشد کند. پیامدهای این وضعیت شامل تخریب بافت تاریخی، افزایش فشار بر منابع آب و خاک، ترافیک و آلودگی و همچنین بروز تعارضات فرهنگی میان ساکنان بومی و گردشگران است.

ظرفیت‌های گردشگری طبیعی و فرهنگی روستا به دلیل نبود مدیریت یکپارچه، عدم تبلیغات و ضعف زیرساخت اقامتی بلااستفاده مانده و حتی ورود بی‌برنامه گردشگران موجب آسیب به محیط زیست و بافت اجتماعی روستا شده است. مسئول کتابخانه در این باره می‌گوید:

«اینجا هم مکانی زیارتی است هم سیاحتی و گردشگری، ولی جایی برای استراحت ندارد. کنار مسجد می‌توانستند زائرسرا بزنند... هیچ‌کس نیست که این‌ها را معرفی کند و نشان دهد؛ غیر از آب و هوا موارد بسیار دیگری هست».

دهیار وقت نیز بیان می‌کند:

«جاذبه گردشگری داریم، ولی متأسفانه نه تبلیغ خوبی شده و نه این که هزینه به آن اختصاص داده شده و نه کسی سرمایه‌گذاری کرده است... در منطقه شمیرانات بزرگ‌ترین چیزی که داریم قطب فرهنگی بودنمان است. درون این روستا، چهار حسینیه، دو امام‌زاده و مسجد امام حسن عسکری داریم. در هیچ روستایی در سطح ایران، یک چنین چیزی نداریم. شبیه حسینیه اباعبدالله الحسین در سطح ایران شاید دو یا سه عدد باشد».

۵-۲. سطح دوم: تفسیر پایداری برحسب عرصه‌ها

تحلیل روابط میان عرصه‌های پایداری نشان می‌دهد که ابعاد پایداری روستایی در قالب نظامی پیچیده و به هم پیوسته عمل می‌کنند که در فرآیندهای توسعه‌ای آن مؤثرند، اما برخی عوامل وزن تبیینی بیشتری دارند. یافته‌ها بیانگر آن است که دو عامل ساختاری

«نزدیکی روستا به پایتخت (تهران)» و «موقعیت زیست محیطی در حریم سد لتیان و مناطق حفاظت شده»، نقش تعیین کننده ای در شکل گیری مسائل پایداری یا ناپایداری توسعه در روستا دارند.

نزدیکی به تهران از یک سو فرصت هایی مانند دسترسی به بازار کار و خدمات، سرمایه گذاری شهری و گردشگری را ایجاد کرده، اما از سوی دیگر موجب مهاجرت جوانان، افزایش قیمت زمین، گسترش ساخت وساز غیرمجاز، تغییر کاربری اراضی، ورود جمعیت شناور فصلی و درنهایت وابستگی معیشتی به اقتصاد دلالی شده است. با این که نقش خُرده مالکی و خُرده شدن اراضی (ناشی از قوانین ارث)، کاهش صرفه اقتصادی تولید و به تبع آن افزایش تغییر کاربری اراضی، در تبدیل اقتصاد تولیدمحور به اقتصاد غیرمولد در روستا حائز اهمیت هستند و مردم محلی بیشتر بر مسئله جمعیت و معیشت تأکید می کنند، اما در نگاه مسئولین دولتی، این دو عامل زمینه ساز بخش زیادی از ناپایداری در سایر عرصه ها به حساب می آیند. قرارگیری در حریم سد لتیان و محدودیت های ناشی از آن، مانع بهره گیری از ظرفیت نزدیکی به تهران شده و فعالیت های صنعتی، اقتصادی و تولیدی (مانند کشاورزی و دامداری) را بدون ارائه راهکارهای جبرانی و زیرساختی به شدت محدود کرده است. این وضعیت به «قفل توسعه» و تعطیلی فعالیت های تولیدی محلی انجامیده و یکی از عوامل اصلی افول اقتصاد بومی و تغییر ساختار معیشتی محسوب می شود.

برخی عرصه ها و مؤلفه ها هم زمان هم عامل و هم پیامد هستند. مهم ترین شاخص پایداری که وزن بالایی در تبیین آن دارد، «جمعیت» است. «کاهش و تغییر ساختار جمعیتی» از یک سو پیامد افول معیشت، نبود فرصت های شغلی، ناکارآمدی امکانات آموزشی، مهاجرت جوانان، سالخوردگی جمعیت بومی و ورود نیروی کار مهاجر (افغانستانی) است و از سوی دیگر خود عاملی برای اُفت کیفیت آموزش، کاهش دریافت خدمات دولتی، تضعیف انسجام فرهنگی و سرمایه اجتماعی عمل می کند. در مقابل، افول نظام اقتصادی به مهاجرت و کاهش جمعیت دامن زده است. البته سیر کاهش جمعیت روستایی (در سطح بین المللی و ملی) را نباید نادیده گرفت، اما عوامل مذکور تسریع کننده این روند در روستای مورد مطالعه هستند.

نظام حکمرانی موجود نیز نه تنها تعدیل کننده تعارضات ساختاری نبوده، بلکه خود به عاملی کلیدی در تشدید چرخه ناپایداری تبدیل شده است. حکمرانی در این منطقه با سه چالش بنیادین «تمرکزگرایی»، «نبود ظرفیت نهادی محلی» و «فقدان چشم انداز یکپارچه

توسعه‌ای» مواجه است. تمرکزگرایی منجر به سیاست‌های بخشی و ناهماهنگ شده است. به طور مشخص، تصمیمات مربوط به حریم زیست محیطی رودخانه جاجرود توسط نهادهای مرکزی و بدون مشارکت جامعه محلی اتخاذ می‌شود، درحالی‌که اجرای پروژه‌های زیرساختی ضروری مانند شبکه فاضلاب به تعویق می‌افتد. این ناهماهنگی میان نهادهای دولتی (وزارت نیرو، سازمان محیط زیست، وزارت کشور) و نهادهای محلی (دهیاری و شورا) سبب شده است هیچ نهاد مشخصی، به طور شفاف پاسخگوی نیازهای منطقه‌ای نباشد.

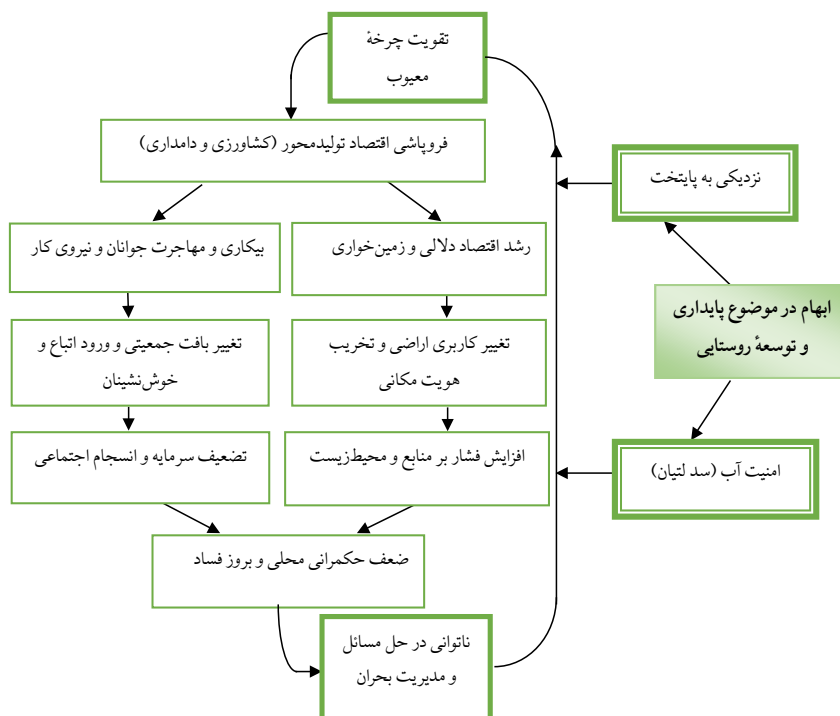
از سوی دیگر، ضعف ساختاری نهادهای محلی نیز مشهود است. دهیاری و شورای روستا از اختیارات قانونی و منابع مالی کافی برای مدیریت مؤثر برخوردار نیستند. نبود امنیت شغلی برای دهیاران، تغییرات مکرر مدیریتی و وابستگی مالی به نهادهای مرکزی، توان این نهادها را برای برنامه‌ریزی بلندمدت و اجرای پروژه‌های توسعه‌ای محدود کرده است. همچنین، نقش‌آفرینی سنتی ریش سفیدان و نهادهای مدنی محلی در فرآیندهای تصمیم‌گیری به تدریج کم‌رنگ شده است. «فساد اداری و نفوذ سیاسی» نیز به تشدید بی‌عدالتی در توزیع منابع و فرصت‌ها انجامیده است. درحالی‌که ساکنان بومی با محدودیت‌های شدید ساخت‌وساز مواجه هستند، سرمایه‌داران و دلالان با استفاده از روابط سیاسی توانسته‌اند پروژه‌های ساخت‌وساز انجام دهند.

از طرف دیگر «توسعه شهر اقماری» پردیس بدون در نظر گرفتن اثرات آن بر روستاهای هم‌جوار از جمله لواسان بزرگ، نشان‌دهنده فقدان نگرش سیستمیک و هماهنگ در برنامه‌ریزی منطقه‌ای است. پردیس به عنوان یک قطب شهری نوظهور در نزدیکی روستا، موجب تشدید روند مهاجرت جوانان و کاهش ماندگاری جمعیت بومی شده است. به این ترتیب پردیس هم پیامد سیاست‌های کلان منطقه‌ای است و هم عاملی مستقل در تغییر مسیر توسعه محلی. همین منطبق در مورد گردشگری نیز صدق می‌کند؛ اگرچه گردشگری در نتیجه نزدیکی به تهران و شهر پردیس در منطقه وجود دارد، اما به دلیل بی‌ضابطگی خود عاملی برای فشار مضاعف بر محیط زیست و زیرساخت‌ها، تغییر فرهنگ بومی، افزایش ناهنجاری‌های اجتماعی و بروز نارضایتی و ناامنی نسبی در میان مردم محلی شده است.

هم‌جواری با پایتخت فرصت‌های بالقوه و بالایی برای توسعه فراهم می‌کند. روستاهای اطراف پایتخت (از جمله لواسان بزرگ) این ظرفیت را نیز دارند به عنوان تفریحگاه تهران، پایدار بمانند، اما موانع متعددی مانع تحقق این ظرفیت می‌شود. تحلیل عوامل نشان می‌دهد که عرصه‌های مختلف یک زنجیره علی-پیامدی درهم تنیده هستند که برآیند آن‌ها نوعی ابهام

در پایداری و توسعه روستاست. امنیت آب پایتخت (به ویژه در ارتباط با حریم سد لتیان) و الزامات حفاظت زیست محیطی، روند رشد و توسعه را محدود کرده و عامل ریشه‌ای در افول کشاورزی و تغییر معیشت محسوب می‌شود. این تغییر معیشت به دگرگونی‌های جمعیتی، مهاجرت جوانان و پیری جمعیت می‌انجامد. دگرگونی‌های جمعیتی نیز پیامدهایی اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و آموزشی در پی دارند. ضعف در آموزش، انسجام فرهنگی، سرمایه اجتماعی ناکارآمدی حکمرانی محلی را تشدید می‌کند. ناکارآمدی حکمرانی و مدیریت محلی نیز بازتولیدکننده ساخت‌وساز غیرمجاز، تخریب محیط‌زیست و افزایش تعارضات اجتماعی است.

به‌طورکلی در چرخه عوامل مرتبط با پایداری، برخی مؤلفه‌ها مانند جمعیت، اقتصاد و حکمرانی هم عامل‌اند و هم پیامد و بدین ترتیب یک چرخه دومینویی از ناپایداری شکل گرفته است.

شکل شماره ۱: شمای کلی نظام علیت مسائل در موضوع پایداری روستای لواسان بزرگ

۶. بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش به روشنی نشان داد که وضعیت توسعه روستایی در ایران (از جمله روستای مورد مطالعه) با نوعی ابهام، آشفتگی و به تعبیر ما «حبس در چرخه معیوب» مواجه است. با وجود توسعه زیرساخت‌ها و ورود خدمات عمومی (برق، آب، مدرسه، خانه بهداشت، جاده و...) در دهه‌های اخیر، روند تخلیه روستاها و مهاجرت به شهرها نه تنها کاهش پیدا نکرده بلکه افزایش یافته است. این واقعیت، فرضیه غالب در سیاست‌گذاری روستایی ایران را به چالش می‌کشد؛ فرضیه‌ای که معتقد بود «گسترش خدمات زیربنایی به طور مستقیم موجب تثبیت جمعیت و افزایش ماندگاری در روستا می‌شود»؛ شواهد میدانی در این پژوهش نشان داد که چنین نگاهی ساده‌انگارانه و تک‌بعدی بوده است و در عمل نتوانسته به هدف خود برسد. این نگاه حداقل در مورد روستاهای پیراکلان شهری، به ویژه روستاهای پیراپایتختی مانند روستای مورد مطالعه کاملاً صادق است؛ یعنی حیات روستاها کاملاً وابسته به شهر شده‌اند. در جامعه مورد مطالعه، مسائل و عوامل اصلی ناپایداری در سه بُعد ساختاری-مدیریتی، اقتصادی و اجتماعی-فرهنگی قابل شناسایی‌اند. در بُعد ساختاری، نبود چشم‌انداز پایدار، ناهماهنگی نهادی و مدیریت بخشی از مهم‌ترین چالش‌ها هستند. در بُعد اقتصادی، ناکارآمدی کشاورزی سنتی، تقسیم زمین‌های کشاورزی بین ورثه، فقدان حمایت از مشاغل محلی و رشد اقتصاد دلالی زمین نقش کلیدی در تضعیف معیشت پایدار دارند. در بُعد اجتماعی-فرهنگی، کاهش جمعیت، مهاجرت جوانان، افزایش جمعیت اتباع، تضعیف انسجام اجتماعی، کاهش احساس تعلق مکانی و زوال هویت محلی بیشترین اثر را بر ناپایداری گذاشته‌اند. این عوامل درهم تنیده‌اند و هر یک می‌تواند پایداری سایر ابعاد را نیز تحت الشعاع قرار دهد.

در روستای مورد مطالعه، ناخرسندی مسئولین و مردم محلی از تغییرات و طرح‌های توسعه‌ای بیانگر آن است که توسعه و طرح‌های توسعه‌ای نه تنها امکانات و تحولات سودمند برای آن‌ها به ارمغان نیاورده، بلکه ثبات و کیفیت زندگی آن‌ها را به چالش کشیده است. مصداق آن، پروژه «مسکن مهر پردیس» در ۳۵ کیلومتری شمال شرق تهران است که یکی از مهم‌ترین عوامل ناپایداری جمعیتی و مهاجرت از این منطقه معرفی شده است. همچنین، معیشت و اشتغال در روستا وضعیت مطلوبی ندارد؛ کوچکی وسعت و جمعیت، حاشیه‌ای بودن، کمبود زیرساخت‌های اقتصادی، نبود حمل و نقل عمومی و محدودیت‌های ناشی از هم‌جواری با سد تیان (برای ایجاد کارگاه‌های اقتصادی و تولیدی) از عمده دلایل این امر محسوب می‌شوند.

یافته‌های پژوهش حاضر در بسیاری از موارد با ادبیات نظری و تجربی موجود همسو است. پژوهش، اهمیت شاخص‌های مشارکت محلی و اعتماد مردمی را به عنوان عناصر کلیدی پایداری اجتماعی در مطالعه دمپسی و همکاران (۲۰۰۹) و کلائیو (۲۰۱۱) تأیید می‌کند. از منظر داخلی نیز یافته‌ها همسو با یادآوری اطهاری (۱۳۹۹) و عنبری (۱۳۹۵) است که بیان کرده‌اند سیاست‌های پروژه محور و شهرگرایانه، بدون توجه به هویت محلی و مشارکت مردمی، منجر به توسعه پایدار نمی‌شوند. از منظر معیشتی نیز، نتایج تحقیق بر نظرات رابرت چمبرز (۱۳۹۶) و اسکات و همکاران (۲۰۰۰) که نشان می‌دهند نبود تنوع معیشتی و فقدان معیشت پایدار، پایداری جوامع روستایی را تهدید می‌کند، صحه می‌گذارد. همچنین یافته‌ها همسو با مطالعه استروم (۲۰۰۹) بر ضرورت مدیریت بومی و پایدار منابع طبیعی تأکید دارد. از منظر حکمرانی و مدیریتی نیز یافته‌ها، نتایج پژوهش هُفستاد (۲۰۲۳) را که مدعی است برای نیل به پایداری اجتماعی باید بر ظرفیت‌های حکمرانی متمرکز بود، ارزشمند و قابل استناد می‌پندارد.

واقعیت این است که اقتصاد روستایی در ایران با ضعف در شکل‌گیری شرکت‌ها و بنگاه‌های بزرگ کشاورزی، صنعتی و خدماتی و نیز ناتوانی در توسعه خوداشتغالی روبه‌رو است. آشکال مهاجرت معکوس به نواحی روستایی نیز سبب شده است منابع قدرت در این مناطق در حال جابه‌جایی از «مالکیت زمین» به «انباشت نقدینگی» و تبدیل تدریجی کارکرد غالب روستاها از «تولید» به «سکونت» باشد. روستاها اکنون بیشتر به عنوان سکونتگاه‌هایی با مزیت‌های محیطی و ارتباطی مورد توجه قرار می‌گیرند که برای اقامت موقت، تفریح یا بازنشستگی استفاده می‌شوند. نکته حائز اهمیت در این فرآیند، کاهش نقش تولیدی روستاها و رشد سوداگری زمین است. مصداق بارز این پدیده، ویژگی‌های روستای مورد مطالعه در این پژوهش است.

پروژه محوری و اقتصادمداری به عنوان مبنای اقدام و عمل کارگزاران و مجریان طرح‌های توسعه‌ای باعث شده است که هویت ساختاری آبادی‌ها قربانی پروژه‌ها و طرح‌های توسعه شوند؛ به گونه‌ای که تنها نام آبادی برجای مانده و ساکنان، آیین‌ها و خودبستگی آن پنهان شده است. تغییر و تحول صرفاً با محوریت مردم و هویت مجاز است. زیرا توسعه‌ای که با مشارکت مردمی و پشتوانه اجتماعی همراه نباشد، پایدار نخواهد بود. در اینجا، بُعد اجتماعی توسعه پایدار اهمیت دوچندانی می‌یابد؛ زیرا بر «مشارکت مردمی»، «حکمرانی محلی» و «کیفیت زندگی» به عنوان ارکان کلیدی توسعه تأکید می‌کند. هنگامی که تصمیم‌گیری‌ها

بدون در نظر گرفتن ظرفیت‌های محلی و بیرون از آن اتخاذ می‌شود و مدیریت منابع فاقد رویکرد عدالت محور و مشارکتی است، شاخص‌های کیفیت زندگی، تعلق مکانی و تاب‌آوری اجتماعی تقلیل می‌یابد - فرایندی که مشاهدات میدانی تحقیق آن را تأیید می‌کند.

کلام آخر این‌که، برای درک واقعیت روستاهای ایران باید از نگاه دولت‌راهر تک‌بعدی توسعه فاصله گرفت و به ابعاد چندگانه حکمرانی و پایداری توجه کرد. تجربه لواسان بزرگ به خوبی آشکار می‌کند که توسعه کالبدی و خدماتی بدون تقویت سرمایه اجتماعی، انسجام فرهنگی و مشارکت مردمی، مورد رضایت مردم محلی نیست. همچنین باید با تنوع بخشی به معیشت و تقویت اقتصاد پایدار محلی، حفظ تعادل جمعیتی و فراهم‌سازی شرایط ماندگاری جوانان، اصلاح نظام حکمرانی محلی و ارتقای هماهنگی نهادی توسعه را در طیفی مطلوب از پایداری دنبال کرد.

منابع

- اطهری، کمال (۱۳۹۹). درآمدی بر سرمشق نوین توسعه کشاورزی و روستایی ایران. تهران: نی.
- پورطاهری، مهدی، سجاسی قیدی، حمداله و صادقلو، طاهره (۱۳۸۹). سنجش و اولویت بندی پایداری اجتماعی در مناطق روستایی، با استفاده از تکنیک رتبه بندی بر اساس تشابه به حل ایدئال فازی (مطالعه موردی: دهستان حومه بخش مرکزی شهرستان خداآهنده). فصلنامه پژوهش‌های روستایی، ۱(۱)، ۳۱-۱.
- جمینی، داوود و جمشیدی، علی رضا (۱۳۹۳). واکاوی عوامل تبیین کننده پایداری اجتماعی در مناطق روستایی. فصلنامه آمایش جغرافیایی فضا، ۴، ۱۶۶-۱۴۷.
- چمبرز، رابرت (۱۳۹۶). توسعه روستایی؛ اولویت بخشی به فقرای روستایی، ترجمه مصطفی ازکیا، چاپ چهارم، تهران: دانشگاه تهران.
- چمبرز، رابرت (۱۳۹۹). اندیشه‌هایی در توسعه. ترجمه موسی اعظمی و همکاران، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- حبیب پورگتایی، کرم (۱۴۰۰). تدوین شاخص‌های پایداری اجتماعی و فرهنگی شهر تهران با تأکید بر نقش مدیریت شهری (شورای شهر و شهرداری). تهران: مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران.
- رضوانی، محمدرضا (۱۴۰۱). سلسله نشست‌های اندیشه ورزی مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت: پیوندهای روستایی. شهری در الگوی پیشرفت نواحی روستایی کشور. تهران: الگوی پیشرفت.
- زیاری، کرامت‌اله، فرهادی خواه، حسین و آروین، محمود (۱۳۹۵). سنجش پایداری اجتماعی محله‌ای (مطالعه موردی: محله سنگلج و ضراب خانه شهر تهران). فصل نامه مطالعات برنامه ریزی سکونتگاه‌های انسانی، ۱۱(۳۶)، ۱۸-۱.
- فاستر، جرج. م. (۱۳۷۵). جوامع سنتی و تغییرات فنی. ترجمه سید مهدی ثریا، تهران: معاونت پژوهشی و آموزشی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

- عنبری، موسی (۱۳۸۵). دولت، مشارکت و سازمان‌های غیردولتی (NGOs): بررسی جایگاه و کارکردهای بخش سوم در توسعه. نشریه دین و ارتباطات، ۳۰، ۱۷۹-۲۱۲.
- عنبری، موسی (۱۳۹۵). بختک «توسعه» و خواب ناآرام آبادی‌ها. فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۱۵(۱)، ۱۸۷-۱۷۱.
- عنبری، موسی (۱۳۹۶). جامعه‌شناسی توسعه: از اقتصاد تا فرهنگ. چاپ چهارم، تهران: سمت.
- عنبری، موسی (۱۳۹۹). ستایش شادمانه. تهران: دانشگاه تهران.
- گاریه، آنجل (۱۳۹۹). پارادایم نوین توسعه روستایی. تجارب جهانی. ترجمه موسی عنبری و حسن مؤمنی، تهران: اندیشه احسان.
- لدویت، مارگارت (۱۳۹۷). نگرشی انتقادی به توسعه جماعت‌محور. ترجمه منیژه نجم عراقی، تهران: نی.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۷). نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن - ۱۳۹۵. دفتر ریاست، تهران: روابط عمومی و همکاری‌های بین‌الملل.
- موزلی، مالکولم ج. (۱۳۸۸). توسعه روستایی «اصول و عملیات». ترجمه مجتبی قدیری معصوم و آئیز عزمی، تهران: دانشگاه تهران.
- نسترن، مهین و قاسمی، وحید و هادی‌زاده و زرگر، صادق (۱۳۹۲). ارزیابی شاخص‌های پایداری اجتماعی با استفاده از فرایند تحلیل شبکه (ANP). جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۴، ۱۵۵-۱۷۳.
- نیک‌خُلق، علی‌اکبر (۱۳۹۳). جامعه‌شناسی روستایی. چاپ چهارم، تهران: چاپ پخش.
- هانیگان، جان (۱۳۹۵). جامعه‌شناسی محیط‌زیست. ترجمه موسی عنبری، انور محمدی و میلاد رستمی. چاپ سوم، تهران: دانشگاه تهران.
- Akgün, A., Baycana, T. & Nijkampb, P. (2014). Rethinking on Sustainable Rural Development, European Planning Studies, DOI: 10.1080/09654313.2014.945813
- Barron, P., Cord, L., Cuesta, J., E. Sabina, A., Larson, G & Woolcock, M. (2023). Social Sustainability in Development: Meeting the Challenges of the 21st Century. New Frontiers of Social Policy. Washington, DC: World Bank. doi:10.1596/978-1-4648-1946-9.
- Baruckmeier, K. & Tovey, H. (2008). Knowledge in Sustainable Rural Development: From Forms of Knowledge to Knowledge Processes. Sociologia Ruralis, Vol 48, Number 3. DOI: 10.1111/j.1467-9523.2008.00466.x
- Colantonio, Andrea (2009). Social sustainability: a review and critique of traditional versus emerging themes and assessment methods. Available at: <http://eprints.lse.ac.uk/id/eprint/35867>.
- Colantonio, Andrea & Dixon, Tim (2009). Measuring Socially Sustainable Urban Regeneration in Europe. Oxford Institute for Sustainable Development (OISD). School of the Built Environment Oxford Brookes University.
- Colantonio, Andrea (2011). Social sustainability: Exploring the Linkage Between Research, Policy and Practice. DOI 10.1007/978-3-642-19202-9_5.
- Dempsey N, Bramley G, power S, Brown C. (2009). "The Social Dimension of

- Sustainable Development: Defining Urban Social Sustainability". *Sust. Dev.* 19, 289–300 (2011) DOI: 10.1002/sd.
- DFID, Sustainable livelihoods guidance sheets (1999), 94 Victoria Street, London SW1E 5JL.
 - Eizenberg, Efrat & Jabareen, Yosef. (2017). Social Sustainability: A New Conceptual Framework. *Sustainability*, 9(1). 10.3390/su9010068.
 - Hofstad, Hege (2023). "Well understood? A literature study defining and operationalising community social sustainability", *Local Environment*, VOL. 28, NO. 9, 1193–1209, <https://doi.org/10.1080/13549839.2023.2195620>.
 - Lee, Keeheon & Jung, Hosang. (2019). Dynamic Semantic Network Analysis for Identifying the Concept and Scope of Social Sustainability, *Journal of Cleaner Production*, DOI: 10.1016/j.jclepro.2019.05.390.
 - McKenzie, Stephen. (2004). Social sustainability: Towards some definitions.
 - Norris, F. H., Stevens, S. P., Pfefferbaum, B., Wyche, K. F., & Pfefferbaum, R. L. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *American Journal of Community Psychology*, 41(1-2), 127–50. <https://doi.org/10.1007/s10464-007-9156-6>
 - Ostrom, E. (2009) A General Framework for Analyzing Sustainability of Social-Ecological Systems. *Science*, 325, 419-422. <https://doi.org/10.1126/science.1172133>.
 - Rogers, E.M. (1983) *Diffusion of Innovations*. A Division of Macmillan Publishing Co., Inc. Free Press, New York.
 - Rostow, W. W. (1960). *The stages of economic growth: A non-communist manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
 - Scott, Britain A. & et al. (2021). *Psychology for sustainability*, Fifth edition. New York: Routledge, Earthscan.
 - Scott, Kathtyn & Park, Julie & Coklin, Chris. (2000). From 'sustainable rural communities' to 'social sustainability': giving voice to diversity in Mangakahia Valley, New Zealand, *Journal of Rural Studies*, 16, 433-446.
 - Smailes, Peter J. (1995). The enigma of social sustainability in rural Australia. *Australian Geographer* 26 (2).
 - Todaro, M.P. & Smith, S.C. (2011). *Economic Development*. 11th Edition, Prentice Hall, Harlow.
 - UN. (1993). Report of the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, 3-14 June 1992.
 - UN (1997). *Agenda for Development*. United Nation: New York. NY, USA.
 - UN (2020), *United Nations Common Guidance on Helping Build Resilient Societies*, New York (UN). <https://unsdg.un.org/sites/default/files/2021-09/UN-Resilience-Guidance-Final-Sept.pdf>
 - UNDP. (2002). *Human Development Report*, Oxford University Press. <http://hdr.>

- undp.org/sites/default/files/reports/263/hdr_2002_en_complete.pdf
- UNDP. (2014). Governance for Sustainable Development, Contact Information: Patrick Keuleers, Director a.i., Democratic Governance Group, Bureau for Development Policy, United Nations Development Programme, Patrick.Keuleers@undp.org.
 - UN-Habitat (2019). Strengthening urban-rural linkages to reduce spatial inequality and poverty by leveraging sustainable food systems actions. First UN-Habitat assembly | side event report. https://urbanrurallinkages.files.wordpress.com/2019/08/url-side-event_report.pdf
 - World Bank (2021). Social Sustainability and Inclusion. Available at: <https://www.worldbank.org/en/topic/socialsustainability/overview>
 - World Commission on Environment and Development (WCED) (1987). Our Common Future. [report of the] World Commission on Environment and Development. Available at: <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>

References in Persian

- Anbari, Moosa (2006). Government, Participation and Non-Governmental Organizations (NGOs): Examining the Position and Functions of the Third Sector in Development. Journal of Religion and Communication, No. 30, pp. 179-212. [In Persian]
- Anbari, Moosa (2016). The Nightmare of "Development". Quarterly of Social Studies and Research in Iran, Volume 5, No. 1. [In Persian]
- Anbari, Moosa (2017). Sociology of Development: From Economy to Culture. Tehran: SAMT Publications, Fourth Edition. [In Persian]
- Anbari, Moosa (2020). Joyful Praise. Tehran: University of Tehran Publications. [In Persian]
- Athari, Kamal (2019). An introduction to the new paradigm of agricultural and rural development in Iran. Tehran: Ney. [In Persian]
- Chambers, Robert (2017). Rural Development: Putting the Last First, Tehran: University of Tehran Publications. [In Persian]
- Chambers, Robert (2020). Ideas for Development. Translated by Moosa Azami et al. Tehran: University Publishing Center, First Edition. [In Persian]
- Faster, George M. (1996). Traditional Societies and Technological Changes. Translated by Seyyed Mehdi Soraya, Tehran: Research and Education Deputy of the Ministry of Culture and Islamic Guidance, First Edition. [In Persian]
- Gurria, Angel (2020). A new rural development paradigm. translated by: Moosa Anbari and Hassan Momeni, Tehran: Andisheh Ehsan Publications, first edition. [In Persian]
- Habibpour Gatabi, Karam (2021). Developing Social and Cultural Sustainability

- Indicators for Tehran City with Emphasis on the Role of Urban Management (City Council and Municipality). Tehran Urban Planning and Research Center. [In Persian]
- Hannigan, John (2016). Environmental Sociology. Translated by Moosa Anbari, Anvar Mohammadi and Milad Rostami, Tehran: University of Tehran Publications, Third Edition. [In Persian]
 - Jomini, Davood & Jamshidi, Alireza (2014). Analyzing the Factors of Social Sustainability in Rural Areas. Geographical Space Spatial Planning Quarterly, Year 4, Serial No. 13. [In Persian]
 - Ledwith, Margaret (2018). Community Development: A Critical Approach. Translated by Manijeh Najm-Araghi, Tehran: Ney Publishing, First Edition. [In Persian]
 - Moseley, Malcolm J. (2009). Rural Development: Principles and Practice. Translated by Mojtaba Ghadiri Masoum and Aij Azmi, Tehran: University of Tehran Publications, First Edition. [In Persian]
 - Nastaran, Mahin; Ghasemi, Vahid & Hadizadeh Zargar, Sadeh (2013). Assessment of Indices of Social Sustainability by Using Analytic Network Process (ANP). Applied Sociology, Year 24, No. 3. [In Persian]
 - Nik-Kholoq, Ali Akbar (2014). Rural Sociology. Tehran: Chap-e Paksh Publications, Fourth Edition. [In Persian]
 - Pourtaheri, Mehdi, et al. (2011). Measuring and Prioritizing Social Sustainability in Rural Areas Using the Fuzzy TOPSIS Ranking Technique. Village Research Quarterly, Year 1, No. 1. [In Persian]
 - Rezvani, Mohammad Reza (2022). Series of Intellectual Workshops of the Center for Islamic-Iranian Model of Progress: Rural-Urban Linkages in the Development Model of Rural Areas of the Country. Tehran: Nashr-e Olgou-ye Pishraft. [In Persian]
 - Statistical Center of Iran (2018). Detailed Results of the General Population and Housing Census – 2016. Presidency Department, Tehran: Public Relations and International Cooperation. [In Persian]
 - Ziari, Keramatollah, Farhadikhah, Hossein and Arvin, Mahmoud. (2016). Measuring Neighborhood Social Sustainability (Case Study: Sangelaj and Zarrabkhaneh Neighborhoods in Tehran). Human Settlements Planning Studies Quarterly, Year 11, No. 36. [In Persian]